

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 9 Sayı: 42 Volume: 9 Issue: 42

Şubat 2016 February 2016

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

**TÜRKİYE SELÇUKLU SULTANLARININ MİLLETLERARASI TİCARETİ GELİŞTİRMEK İÇİN
YÜRÜTTÜĞÜ FAALİYETLER VE İZLEDİĞİ POLİTİKALAR
THE ACTIVITIES AND POLICIES OF SULTANATE OF RUM'S SULTANS TO IMPROVE
INTERNATIONAL COMMERCE**

Yaşar BEDİRHAN*

Öz

Türkiye Selçuklu Devleti (1075-1318), bugün de jeopolitik ve stratejik öneminde hiçbir azalmaya uğramamış, hatta bir kat daha artmış olan Türkiye’de (Anadolu, Bilâd-ı Rum) kurulduğu için, tarih boyunca üç kıta arasında önemli bir ticari köprü rolünü üstlenen bu coğrafyanın tüm avantajından başarıyla faydalanmasını bilmiştir. Bu başarıda, coğrafi avantajlar kadar, hatta daha çok takip edilen siyasetlerin önemi yadsınamaz. XIII. yüzyılda Selçuklu Türkiye’sinin sahip olduğu iktisadi zenginlik hakkında Hıristiyan kaynaklar hayranlık ve kıskançlıkla bir masal âleminden bahseder gibidirler. Bu zenginliğe ulaşmada Selçuklu Devleti sultanları ve idarecilerinin uyguladıkları bilinçli politikaların en önemli etkenlerden biri olduğu malumdur. Anadolu’nun iskânında, Türkiye Selçuklu Devleti’nin (1075-1318) resmi diyebileceğimiz faaliyetleri yanında sivil teşekküllerin de önemli katkıları olmuştur. Bu sivil teşekküller arasında tasavvufi tarikat ve cemaatlerin çok önemli faaliyetleri olmuştur. Tekke ve zaviyelerin Selçuklu Türkiye’si’ne göçler vb. sebeplerle, yeni gelen nüfusun iskânında önemli yerleri vardır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Selçuklu Devleti, Ticaret, Kervansaray, Ticaret Politikaları, İskân Politikası.

Abstract

Since the Sultanate of Rum (also known as "Turkey Seljuk State", "Anatolian Seljuk State", 1075-1318) was established in Turkey (Anatolia, Bilâd-ı Rum), the geopolitical and strategic importance of which still didn't decrease (increased, even), it has benefited from all the advantages of the geography. The importance of the policies that were implemented cannot be denied in this success, maybe more than geographical advantages. The Christian sources mention the economic richness of the Sultanate of Rum in the XIII. century with admiration and jealousy, as if talking about a dream land. It is obvious that the conscious policies implemented by the sultans and administrators of the Sultanate of Rum were one of the key factors in reaching these riches. Non-governmental organizations had important contributions to the settlement of Anatolia, in addition to the aforementioned official policies of the Sultanate of Rum (1075-1318). Sects and congregations were very important among these non-governmental organizations. The dervish lodges and hermitages built by these sects were crucial in the settlement of the newly arriving population to the Sultanate's Turkey because of immigration, etc. The Seljuk Sultans have largely supported the Ahi Guild to increase industrial production and have built industrial facilities and markets in large cities in Turkey. The products such as the wool, hair and fleece wool from the leather worked in the leatherworkers' market, or sheared from animals were also being processed in industries.

Keywords: Turkey Seljuk State, Sultanate of Rum, Trade, Caravanserai, Trade Policies, Building Policy.

GİRİŞ

Türkiye Selçuklu Devleti (1075-1318), I. Rükneddin Mesud’un (1116-1155) son yılları ile II. Rükneddin Kılıç Arslan’dan (1156-1192) itibaren siyasi, askeri, iktisadi, ticari, harsi ve mimari açılardan hızlı bir kalkınma devresine girmiştir (İbn Bibi, 1996: 31-33, Aksarayî, 2000: 22-23, Müneccimbaşı, 2000: 18-28, Turan, 2015: 175 vd. Cahen, 1994: 23-33, Kesik, 2003: 7, 133, Alptekin, 1994: 248-258, Turan, 1997: 688-702, Çay, 1987: 1, 115, Merçil, 2015: 124-130). II. Rükneddin Kılıç Arslan’ın oğulları arasında kısa süreli saltanat mücadelesinin yaşanmasıyla birlikte, II. Rükneddin Süleyman Şah’ın (1196-1204) idareyi ele almasından sonra merkezi otorite güçlenmeye başlamıştır (İbn Bibi, 1996: 41-57, 77-97, Aksarayı, 2000: 24, Müneccimbaşı, 2000: 29-33, Turan, 2015: 237-264, Turan, 1997, C.II, 219-231, Alptekin, 1994: 260-263, Merçil, 2015: 131-133). I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1192-1196/ 1205-1211) devrinde devlet, özellikle Antalya’nın fethedilmesi (1207) ile Akdeniz’e açılmış, böylece bir kara devleti görünümünden kurtulmuştur (İbn Bibi, 1996: C. I, 31-40, 52-77, 97-132, Aksarayî, 2000: 23-25, Müneccimbaşı, 2000: C. II, 36-41, Turan, 2015: 268-293, Turan, 1997: C. VI, 613-

* Yrd. Doç. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

619, Baykara, 1997: 7, 72, Alptekin, 1994: C. VIII, 265-271, Sevim, 2002: C. XXV, 347-349, Merçil, 2015: 130-131, 133-136).

I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in oğulları; I. İzzeddin Keykavus (1211-1220) (İbn Bibi, 1996: C. I, 132, 218, Aksarayî, 2000: 25, Müneccimbaşı, 2000: C. II, 41-57, Turan, 2015: 293-324, Turan, 1997: C.VI, 631-641, Koca, 1997: 13-105, Alptekin, 1994: C. VIII, 272-281, Merçil, 2015: 136-139) ve I. Alaeddin Keykubad (1220-1237) (Bibi, 1996: C.I, 218-458, Aksarayî, 2000: 25, Müneccimbaşı, 2000: C.II,57-80, Turan,2015: 402, Turan, 1997, C. VI, 613-619, Turan, 1997: C.VI,645-659,Uyumaz, 2003: 12-119, Öngül, 2014: C. II, 123-157, Burgu, 2011: 97), devirlerinde, her alanda yaşanan ilerlemeler sonucunda, devlet gücünün ve refahın zirvesine ulaşmıştır. Ancak, II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in (1237-1246) Selçuklu tahtına çıkması, düşüşün ve gerilemenin başlangıç noktasını teşkil eder (İbn Bibi, 1996: C. II, 19-88, Aksarayî, 2000: 25, Müneccimbaşı, 2000: C. II, 80-92, Turan, 2015:423 vd. Turan, 1997: C. VI, 620-628, Öngül, 2014: C. II, 157 vd.). Tarih boyunca devletlerin ve hanedanların da tıpkı insanlar gibi doğup büyümeleri, gelişip güçlenmeleri sonra da zayıf düşerek, yıkılıp gitmeleri, yerlerine yeni devletlerin kurulması her halde hep yaşanageldiğinden bir içtimai kanun gibi kabul edilir olmuştur (Haldun, 1991: C. I,505-507, Arslan, 1997:133-134). Tabii ki, Selçuklu Hanedanı da bu akıbet uğramaktan kurtulamamıştır.

Türkiye Selçuklu Devleti (1075-1318), Büyük Selçuklu Devleti'nin (1038-1157) bir kolu olmak münasebetiyle devlet karakteri, teşkilatı ve müesseseleri vb. yönlerden, İslam öncesi Türk devletlerinin bir takım özellikleri ile İslami birçok içtimai ve hukuki esasları bünyesinde bulundurmaktadır. Büyük Selçuklu Devleti, kuruluşundan sonra, İslam dünyasının büyük bölümüne hâkim olmuş, devlet müesseseleri çok sağlam bir şekilde kurulmuştur. Sasâni ve İslam menşeli müesseseler yanında, Karahanlı (840-1212), Gazneli (963-1186) devletleriyle Oğuz geleneklerinin bu müesseselerde etkisi görülmektedir (Köprülü, 1986: 30-34,Turan, 2015: 309-310, Agacanov, 2006: 55).

İslam ve Hıristiyanlık gibi farklı dinlere; Türk, Ermeni, Rum ve İranlı (Fars) gibi farklı milliyetlere; yerleşik, göçebe gibi farklı hayat tarzlarına ve mesleklere mensup ahalinin belli bir amaca (Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi) yönelik olarak ahenk ve huzur içinde yaşamalarının sağlanması sultanların ve idarecilerin en önemli vazifelerinden biridir. Özellikle I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in (1192-1196/ 1205-1211) belirtilen yönde önemli gayretleri olmuştur. O'nun bir Rum asilzadesi olan Komnenos Manuel Mavrazemos'u, Rumların yoğunlukta bulunduğu Uluborlu, Denizli ve Honas gibi Bizans hudut bölgesine, büyük oğlu I. İzzeddin Keykavus'u (1211-1220) o zamanda İran kültürünün merkezi durumundaki Malatya'ya (Bayram, 1994: 79-92, Bayram, 1993: 119-124), diğer oğlu I. Alaeddin Keykubad'ı (1220-1237) Türkmenlerin yoğun olduğu Tokat bölgesine melik tayin etmesi, kendi şahsını da Turani milletlerin hakanı, İrani milletlerin şahı ve Rumların Kayseri olarak takdim etmesi mezkûr siyasetin bir sonucudur (er-Ravendi, 1999: C. I, 19, Bayram, 2001: 64-67)¹.

Türkiye Selçuklu Devleti (1075-1318), bugün de jeopolitik ve stratejik öneminde hiçbir azalmaya uğramamış, hatta bir kat daha artmış olan Türkiye'de (Anadolu, Bilâd-ı Rum) kurulduğu için, tarih boyunca üç kıta arasında önemli bir ticari köprü rolünü üstlenen bu coğrafyanın tüm avantajından başarıyla faydalanmasını bilmiştir. Bu başarıda, coğrafi avantajlar kadar, hatta daha çok takip edilen siyasetlerin önemi yadsınamaz. Dünya tarihinde -bu gün de olduğu gibi-ticaret insanların geçimini, devletlerin kalkınması için büyük bir önem taşımıştır. Öyle ki, tacir kişilikleri ve ticaretteki maharetleriyle göze çarpan Fenikeliler ve Orta Asya'nın tüccar kavmi Soğdluların sadece ticaretle geçimlerini sağlamaları ve yakaladıkları refah seviyesi buna birer örnektir.

Türk fetihlerinin ilk dönemlerinde meydana gelen savaşlar sonucunda çıkan genel kargaşanın geçici olarak ticaret olanaklarını kısıtladığını söyleyebiliriz. Ancak XIII. Yüzyılın başlarındaki olayları özellikle Latinlerin İstanbul'u ele geçirmeleri yüzünden İstanbul pazarlarının karışmasını göz önüne alırsak tam aksi bir durumla karşılaşırız. Bir taraftan tam gerçekleşme de İslam dünyası ile bütünleşme, diğer taraftan bir Selçuklu sarayının ve ülke içinde önemli merkezlerin kurulması sonucu Türk fetihleri ticaretin gelişmesine yol açmıştır (Cahen, 1994: 119-120). Alesio Bombaci'ye göre Selçuklu ülkesinde esas iktisadi faaliyet ticaret üzerinde yoğunlaşmıştı. XII. Yüzyıl sonlarında sultanlar, emirler, zenginler milletlerarası ticaretin gelişmesine büyük çaba gösteriyorlardı. Selçuklu Devletinin başkenti Konya'dan tüccarların Bizans İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'a kadar gidip orada alış veriş yapıyor ve Chonae'daki Azia Mihail fuarına katılıyorlardı. 1332'de ölen Teodora Lamenti, Anadolu'ya ilişkin ağıtlarında burayı zorunlu ihtiyaç mallarından hatta lüks maddelerden hiçbir şeyin eksik olmadığı bir ülke diye nitelemiştir (Turan, 1990: 96, Polat, 1997: 170).

"Sınırları içinde yaşayan insanları soy ve din farkı gözetmeksizin, bütünüyle refah içinde yaşatmak, Türk devletinin başlıca vazifesidir" (Köymen, 1979: C. I, 66). Bu temel prensibe Türkiye

¹ I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1192-1196/ 1205-1211), kendisine takdim edilen bir eserde; "Âlemin hükümdarı, adem oğullarının padişahı, Arap ve Acem hükümdarlarının efendisi, milletlerin dizginlerini elinde tutan..." şeklinde vasıflandırılmıştır.

Selçukluları da sadık kalmıştır. Türkiye Selçuklu Devleti sultanları; siyasi, harsi, ilmi, dini politikaları yanında, ticari konularda da sistemli bir siyaset takip etmişlerdir.

XIII. yüzyılda Selçuklu Türkiye'sinin sahip olduğu iktisadi zenginlik hakkında Hıristiyan kaynaklar hayranlık ve kıskançlıkla bir masal âleminden bahseder gibidirler. Bu zenginliğe ulaşmada Selçuklu Devleti sultanları ve idarecilerinin uyguladıkları bilinçli politikaların en önemli etkenlerden biri olduğu malumdur (Kaymaz, 1970: 49-50).

Türk devlet anlayışının temel kurallarından biri, sultanın (hakan), milletini maddi ve manevi açıdan mutlu etmesidir. Yani; *"Kağan oturup aç, fakir milleti hep toplamak, fakir milleti zengin, az milleti çok, çıplak milleti giydirmek, aç milleti tok kılmak."* Kısacası *"... Toprağında yaşayan insanları hiçbir fark gözetmeksizin refah içinde yaşatmak"* la mükelleftir. Sözü edilen bu genel prensip uyarınca, Türkiye Selçuklu Sultanları da iktisadi ve ticari kalkınmayı sağlamak için bir takım sistemli ve planlı politikalar izlemişler, bunda da büyük başarılarla ulaşmışlardır. Bu makalede ticareti geliştirmek için takip edilen politikalarından bazıları anlatılmıştır.

1) ANADOLU'DA TÜRK BİRLİĞİNİ SAĞLAMA POLİTİKASI

Türkiye, 1071 yılında kazanılan Malazgirt Zaferi'nden sonra kurulan muhtelif devletlerin hüküm sürdüğü, bunun sonucunda da siyasi parçalanmışlığın hâkim olduğu bir manzaraya sahipti. Böylesine olumsuz vaziyetteki bir ülkede iktisadi ve ticari kalkınmanın mümkün olmayacağı açıktır. Bu dağınıklığı ve çok başlılığı kaldırmakta kararlı olan Türkiye Selçuklu Sultanları uzun süren çabalardan sonra Anadolu'da Türk birliğini sağlayabildiler, bundan sonra iktisadi ve harsi kalkınma süratle başladı. Bu politikanın uygulanmasında görülen belli başlı faaliyetler ve önemli dönüm noktaları kısaca şunlardır.

Türkiye'de, Selçuklulara rakip olan en büyük Türk devleti Danişmendliler (1071-1178) idi. II. Kılıç Arslan (1155-1192) Danişmendlileri hâkimiyeti altına alarak (1175, 1178) Türk birliği için ilk adımı attı (Ahmed b. Mahmud, 1977: C. II, 148-149, Yinanç, 1997: C. III, 468-469, Özaydın, 1994: C. VIII, 121-138, Özaydın, 1993: 469-477, Koca, 1996: C. VIII, S. XXIII, 467, Solmaz, 2002: C. VI, 430-444). II. Rükneddin Süleyman Şah (1196-1204) 1202 yılında Erzurum'u Saltuklular'ın (1071- 1202) elinden alarak (25 Mayıs 1202) siyasi birlik politikasını sürdürdü (Bibi, 1996: C. I, 92-95, Ahmed b. Mahmud, 1977: C. II, 150, Turan, 1993: 20-21, Özaydın, 1994: C. VIII, 155-166, Merçil, 2015: 279-282, Koca, 1996: 467). I. Alaeddin Keykubad (1220-1237) Mengüçükler'in (1071-1228) hâkimiyetine son verdi (Turan, 1993: 65-66, Sümer, 1997: C. VII, 713-718, Turan, 2015: 189, Sakaoğlu, 1971: 30-31, Sümer, 1990:14). Artuklular'ın Harput Kolu (1185-1234) ile Ahlatşahlar'ın (1100-1207) ülkesi, Eyyubi idaresinden aynı sultan tarafından alındı (Sümer, 1990: 51-52, Turan, 1993:110-111, Alptekin, 1994: C. VIII, 179, Merçil, 2015: 249, Koca, 2002: 467). Sözü edilen bu Türk devletlerinin yanı sıra Kilikya Ermeni Krallığı (1080-1199 arası Beylik ve 1199-1375 arası krallık) (1147) ile Trabzon Rum Devleti (1204- 1461) ise (1214) yılında hâkimiyet altına alınarak Türkiye siyasi birliğine kavuşturuldu (Aktok Kaşgarlı, 1990: 105-114, Koca, 2002: 467, Turan, 2015: 364).

2) İSKÂN POLİTİKASI

Türkiye Selçuklu Sultanları, I. Rükneddin Süleyman Şah'tan (1075-1086) itibaren *"miri toprak rejimi"* ni (Turan, 1997: CXI, 218, Turan, 1947: C. XII, S. III, 253, Turan, 1952: C. XVI, S. LXII, 253) uygulamaya koymuşlar, fethettikleri topraklara Türk, Rum hatta Kıpçak halklarını yerleştirmişlerdi. Hatta onlara tohum, hayvan, zirai alet ve edevat vermişler ve belli bir süre vergiden muaf tutmuşlar, onların zirai üretime katkıda bulunmalarını sağlamışlardır (Bedirhan, 2002: S. CXL, 75, Köymen, 1986: C. L, S. CIIC, 616, Sümer, 1993: S. LXXXIII, 9).

I. Rükneddin Süleyman Şah (1075-1086), Bizans döneminde Anadolu'da yaşayan köle ve serfleri azat ederek, vergi mukabili onları yerlerinde bırakarak üretime kazandırmıştır. (Levçenko, 1999:197) II. Kılıç Arslan (1155-1192), 1155'te Aksaray'ı inşa etmiş, şehrin etrafına kervansaraylar yaptırmış, pazarlar kurmuş; buraya tacir, çiftçi vb. insanları iskân etmiştir (Anonim Selçukname, 1952: 25, Turan, 2015:233-235, Oral, 1962 :S. V, 223).

Aynı Siyaseti sürdüren I. Gıyaseddin Keyhüsrev, (1192-1196 / 1205-1211) 1196'da Batı Anadolu'da Menderes ırmağı çevresinde oturmakta olan Bizans Devletine tabi olan Rumları Akşehir ve çevresine yerleştirerek onlara tohum, hayvan, zirai alet ve edevat vermiş ve belli bir süre vergiden muaf tutmuştur (Turan, 2015: 240, Turan, 1997: C. VI, 614, Baykara, 1997: 53, Cahen, 1978: C. IV, 816). Bunun sonucunda Rum ahali Bizans yönetiminin ağır vergilerinden kurtulmak için gönüllü olarak Selçuklu topraklarına ve tabiiyetine geçmeye başlamış, böylece neredeyse Bizans'ın Batı Anadolu'daki şehir, kasaba ve köyleri boşalmaya başlamıştır (Bedirhan, 2002:81).

Danişmendliler de Selçuklular gibi topraklarına insan iskân ediyorlardı. Yağı-Basan (1142-1164) Elbistan ve çevresinden (Çahan / Ceyhan Bölgesi) 70 bin kişilik Hıristiyan halkı serbest olarak memleketine götürerek yerleştirmiştir (Urfalı Mateos, 1962: 314, Bedirhan, 2002 :82).

Ermeni Thoros'un kardeşi Stefan ile Besni Tiranı; Maraş, Göksun ve Besni ahalisini yağmalar ve ağır vergiler altında tuttuklarından insanlar buralardan kaçmışken II. Kılıç Arslan (1155-1192) buraları fethetmiş,

halkın evlerine, mallarına, mülklerine dokunmamıştır. “*Halk, sultanın tathılığы sayesinde geri gelmiş, boşalmış şehirler tekrar dolmuş, canlanmış*” (Urfalı Mateos, 2000: 317-318, Turan, 2015: 199, Turan, 1997: C. VI, 696-697, Özyayın, 2002: C. XXV, 399-403).

Sinop’un 22 Ekim 1214’te fethinden sonra I. İzzeddin Keykavus (1211-1220), “*her bölgeden ve her şehirden yetenekli, güçlü, itibarlı ve zengin bir hâce (tacir) seçilerek Sinop’a gönderilmelerini*” emreder (İbn Bibi, 1996: C. I, 174). Bu emir gereğince çevre bölgelerden akıllı, zengin ve din ya da dünya işlerinde meşhur olmuş, isim yapmış hâceler seçilerek adamları ve malları ile birlikte Sinop’a gönderilmiştir. Şehir kısa sürede imar ve iskân edilerek; kadı, kâtip, müezzin ve muarrifler; kale komutanı ve muhafızları, subaşı ve askerler marifeti ile güvenlik sağlanmıştır (İbn Bibi, 1996: C. II, 173-176, Bedirhan, 2002: 80, Turan, 2015: 298, Turan, 1997: C. VI, 635, Turan, 1988: 161-162, Koca, 1996: 34-35, Ülkütaşır, 1949: S. V, 114-115).

Bu konudaki başka bir örnek de I. Alaeddin Keykubad’ın (1220-1237) Kırım’daki Kıpçak ahalisini Sinop’a yerleştirmesi, Alaiye’yi imar ve iskân etmesidir (Turan, 2015: 331-333, Turan, 1997: C. VI, 248-249, Köymen, 1986: C. L, S. CIIC, 616, Cahen, 1978: C. VI, 817-817). Diğer taraftan, Hüsameddin Çoban’ın fethettiği Suğdak’a büyük bir cami yapılmış, kadı, hatip, müezzin vd. görevliler tayin edilmiştir (İbn Bibi, 1996: C. I, 345).

Anadolu’nun iskânında, Türkiye Selçuklu Devleti’nin (1075-1318) resmi diyebileceğimiz yukarıda bahsedilen faaliyetleri yanında sivil teşekküllerin de önemli katkıları olmuştur. Ömer Lütfi Barkan’ın, “*Kolonizatör Türk Dervişleri*”, başlıklı makalesinde (Barkan, 1942: S. II, 5-40) Osmanlı devri iskân siyaseti için ortaya koyduğu tespitlerin ve işleyişin bir benzerinin aslında Osmanlı Devletinden daha önce var olan Türkiye Selçuklu devri için geçerli olduğu görülmektedir. Bu sivil teşekküller arasında tasavvufi tarikat ve cemaatlerin çok önemli faaliyetleri olmuştur. Söz konusu tarikatların inşa ettikleri tekke ve zaviyelerin Selçuklu Türkiye’sine göçler vb. sebeplerle, yeni gelen nüfusun iskânında önemli yerleri vardır (İbn Bibi, 1996: C. I, 154, Ocak-Faruki, 1997: C. XIII, 468-471, Yüksel, 1995: S. XXV, 237-239).

Emirci Sultan Zaviyesinin kuruluş ve işleyişi bu konuda önemli bir örnek teşkil etmektedir. Bu zaviye, Kayseri ve Kırşehir’den Amasya’ya giden yol üzerindeki Osman Baba Tekkesi Köyü’nde kurulmuştur. Çevresi kısa zamanda iskân edilmiş ve iktisadi bakımdan kalkınmıştır (Ocak, 1978, S. IX, 162-163). Bu yolu kullanan tacir ve ya yolcular bu zaviyede konaklamışlar, yolcuların ihtiyaçlarını karşılamak için çeşitli tesis ve yapılar oluşturulmuştur. Çevrede tarım alanları meydana getirilerek ekim-dikim işleri yapılmıştır. Böylelikle söz konusu yöre kalabalıklaşmış ve şenlendirilmiştir.

Seydişehir’in kuruluş ve iskânı bu konuda başka bir misal olarak verilebilir. Makalât-ı Seyyid Harun’da anlatıldığına göre; bir ses Seyyid Harun’a (öl. Rebiülevvel 720/ 23 Nisan 1320), “*Yâ Harun, Rum’a (Anadolu) çık Karaman vilayetinde Küpe dağı derler bir dağın şarkından yanına şehir yap*” denmiş, bunun üzerine Seyyid Harun buraya gelerek bir şehir inşa etmiştir. Şehrin etrafının korunaklı olması için surla çevrilmiş; surda şehre giriş için kapılar yapılmıştır. Bu kapılardan birisinin adı, Konya’da olduğu gibi “*Pazar Kapısı*” adıyla anılır olmuştur. Şehirde çok sayıda mescit, medrese, hamam, zaviye gibi sosyal tesisler yapılmış, tüccarların mallarını rahatça satmaları için Pazar yerleri tahsis edilmiştir (Uluçay, 1946: C. X, S. XL, 752-767, Önder, 1988: S. XX, 19-21). İlhanlılar’ın (1256-1353) Türkiye’yi işgal etmelerinden sonra ortaya çıkan siyasi buhran sebebiyle Türk toprak ve iskân sistemi bozulmuş, insanlar yerlerini yurtlarını terk ederek uçlara göç etmiştir. Nitekim 1286 yılında Geyhatu (1291-1295) 20 bin askerle Aksaray’a geldiğinde; “*burada oturan halkın çoğu, vatanlarından ayrılmış alıştıkları meskenlerine veda etti.*” (Aksaray, 2000: 115, Aksarayı, 1943: 224) denilerek bu olumsuz durum anlatılmaktadır.

3) ÜRETİM POLİTİKASI

3.1) Zirai Üretim

Türkiye Selçuklu Sultanları, I. Rükneddin Süleyman Şah’tan (1075-1086) itibaren “*miri toprak rejimi*” ni (Turan, 1997: C. XI, 218, Turan, 1947: C. XII, S. III, 253, Turan, 1952: C. XVI, S. LXII, 253) uygulamaya koymuşlar, fethettikleri topraklara Türk, Rum hatta Kıpçak halklarını yerleştirmişlerdi. Hatta onlara tohum, hayvan, zirai alet ve edevat vermişler ve belli bir süre vergiden muaf tutmuşlar, onların zirai üretime katkıda bulunmalarını sağlamışlardır (Bedirhan, 2002: S. CXL, 75, Köymen, 1986: C. L, S. CIIC, 616, Sümer, 1993: S. LXXXIII, 9).

Türkiye’de devrin resmi kayıtlarına göre tarım arazilerinin genişliğinin 3 bin çift öküzle sürülecek kadar olduğu anlaşılıyor. 1296 yılında vaki olan İlhanlı komutanı Baltu’nun isyanından sonra, II. Mesud (1284-1296/1302-1310) tahtından olmuş, Türkiye İlhanlılar tarafından dört mali bölgeye ayrılmıştır. Müstevfiliğe (maliye bakanlığı) getirilen Şerefeddin Osman, sahiplerinden gasp ettiği Türkiye arazisini 3 bin çift öküzle sürdürerek, alınacak mahsulün 300 bin tagarını ordu masrafları için göndermeyi, diğer vergileri de tahsil etmeyi görev olarak üstlenmiştir. Sonunda her çift öküz için 100 dinar ziraat vergisi alınması hükme bağlanmıştır (Turan, 1997: C. XI, 218, Turan, 1947, C. XII, S. III, 559-560, Turan, 1952: C. XVI, S. LXII, 253).

Ioannes Kinnamos, *Historia* adlı eserinde (1118-1176), kendi dönemindeki Türklerin tarım bilmediklerini söylüyor (Kimnanos, 2001: 9). Sonraki yıllarda yerleşik hayata geçişle birlikte Türkler tarımla uğraşmaya başlamışlardır. Zirai üretimde Türker'in yanında Rumlar da faaldiler. Mesleği çiftçilik olan insanlar yanında; ücretle çalışan tarım işçileri de vardı. Özellikle bağ bozumu zamanlarında Türk işçiler tercih edilmekteydi (Eflâki, 1986: C. II, 115).

3.2) Sanayi Üretimi

Selçuklu Sultanları sanayi üretimini artırmak için Ahi Teşkilatı'na büyük destek vermişler, Türkiye'deki büyük şehirlerde sanayi tesisleri ve çarşılar kurmuşlardır. Ahi Evren Şeyh Nasireddin Mahmud (öl. 659/1261), toplumun çeşitli ihtiyaçlarını karşılayan sanat kollarına mensup sanat erbabının belli bir mekânda, belli bir nizam dairesinde toplanmalarının önem ve yararını belirtmiş, bu düşüncelerini ilk olarak Kayseri'de hayata geçirmiştir.

Ahi Evren Şeyh Nasireddin Mahmud, Ahi teşkilatının yanı sıra, Bacılar teşkilatını da kurmuş ve organize etmiştir. Kayseri'de kurulan sanayi sitesinde, bir dericiler (debbâğân) çarşısı, bunun bitişiğinde de külâh-düzlar çarşısı kurarak sanayi tipi üretime başlanmıştır. Kayseri'de üretilen mallar uluslararası bir fuar niteliğinde olan Yabancı Pazarı'nda satışa sunulurdu (İbn Bibi, 1996: C. II, 73, Bayram, 1991: 82-84, Bayram, 1995: 29-37, Bayram, 1994: 38-41, 50-54, Bayram, 1991: C. III, 967-973, Bedirhan, 2015: 252 vd.). Şeyh Evhadü'd-Din Hamid el-Kirmani'nin müritlerinden olan bazı tacirlerin de Kayseri'den, İstanbul'a gidip gelirlerdi. Bunlardan birisi, Kayseri'de dokunan 7 yük kumaş ile İstanbul'a gitmiş, varlıklı bir Rum tacir (aynı zamanda Bizans sarayında vezir) ile dostluk kurmuş, ondan resmi işlerde ve sınırlardaki gümrüklerden geçişlerde yardım görmüştü (Bayram, Bayram, 1994: 52).

Ahi Evren'in (öl. 1261), bizzat kendi sanatı debbâğlık idi. Öncelikli olarak dericiler çarşısı kurulmasında bunun büyük tesiri olmuştur. Yine Kayseri'de bakırcılar çarşısı ile dokumacılar çarşısı da bulunmakta idi. Bu dönemde sadece Konya'da 31 çeşit sanat kolu vardı. Ahi Evren tarih boyunca derici esnafının piri ve 32 çeşit esnaf ve sanatkârın lideri olarak bilinmiştir (Velayetname, 1958:52, Bayram, 1991: 44-46, Bayram, 2001:25, Köymen, 1993: C.XV, S.XIX, 616, Turan, 2015: 331-333, Bayram, 1998:46).

Kayseri'deki gibi Konya'da da dericiler çarşısı vardı. Buradaki bir ırmağın kenarında kurulmuştu. Hüsameddin-i Debbâğ namıyla bilinen bir zat, bu çarşıda deri ticareti yapmakta idi (Eflâki, 1986: C. I, 350).

Dericiler çarşısında işlenen derilerden ve hayvanlardan kırpılan yün, kıl ve yapağı gibi ürünler de sanayilerde işlenmekteydi. Bu iş için külâh-düzlar ve dokumacılar çarşıları inşa edilmişti (Menakıb-ı Şeyh Evhadü'd-Din Hamid el-Kirmani, 1994: 126-127). Koyunyününden dokunan kilim ve halılar Irak, Suriye, İstanbul, Avrupa, Çin ve hatta Tibet gibi yerlere ihraç edilirdi (İbn Batuta, 1993: C. I, 195-202, Sarre, 1998:113, Wittek, 1944:2, Cahen, 1972: C. VI, S. X-XI, 45, Turan, 2015, 364, Strange, 1966:150, Sümer, 1984: S. XXXII, 46-48, Bakır, 2001: C. LXIV,S. 241, 806, Koca, 2002: C. VII, 347, Bozkurt, 1997: C. XV, 255, Merçil, 2000:76). Türk mamulü kilimler de Bahreyn gibi yerlere kadar satılmakta idi (Mevlâna, 2001: C. VI, 92).

Yine yünden keçe yapılır, keçelerden de başta börk (külâh) olmak üzere çeşitli eşyalar imal edilirdi. Akbörkün Selçuklu uç beylerinden Mehmet Bey (öl. 661/1263) tarafından icat edildiği belirtilmekte (Eflâki, 1986: C. I, 338) ise de bu doğru değildir. Akbörk ilk defa Kayseri'deki "külâh-düzlar çarşısı" ndaki Bacılar tarafından imal edilmiştir (Bayram, 1994: 51, Bayram, 2001, C. I, 159).

Kayseri'de olduğu gibi, Konya'daki Yeni Çarşı'da bir sıra külâhçılar dükkânı vardı (Menakıb-ı Şeyh Evhadü'd-Din Hamid el-Kirmani, 1994: 65,126, Merçil, 2000: 26). Akşehirli Şeyh Sinâneddin-i Külâhdüz nam zat, külâh üretimi ile meşguldü (Eflaki, 1986: C. II, 55, Merçil, 2000: 26). Ahi birlikleri Kayseri'de olduğu gibi Konya'da da sanayi üretim ve ticari faaliyet gösteriyorlardı. Konya'daki Ahilerin imalathaneleri ve ticarethaneleri bugünkü Ulu-ırmak ile İsmet Paşa İlköğretim Okulu civarında idi (Bayram, 1999: 15-16).

Debbâğlar tarafından tabaklanan deriler pek çok eşya yanında, ayakkabı imalinde de kullanılırdı. Ayakkabı üretimiyle uğraşan insanlar da diğer mesleklerle mensup sanatkârlar gibi "Kunduracılar Haffafistan, Hazain) Çarşısı" adıyla maruf yerlerde faaliyet göstermekte idiler. Kırşehir'de (Temir, 1989: 111-112), Konya'da, Amasya (Kucur, 1993: 29) ve Sivas'ta (Yinanç, 1991: S. XXII, 26,39, Merçil, 2000: 15) böyle çarşılar bulunmakta idi.

Türkiye Selçuklularında sanayi tipi üretim yapan başka bir meslek kolu da terziliktir. Terziler kumaş, iplik, ibrişim vd. malzemeleri biçip, dikerek; malas, iğne vb. aletleri kullanarak kaftan, cübbe ve gömlek gibi giyim eşyaları dikerlerdi (Mevlâna, 2001: C. I, 100, 134-136, C. VI, 101,264, Merçil, 2000: 15). Terziler de diğer meslek kollarında olduğu gibi kendilerine mahsus çarşılarda mesleklerini icra ederlerdi. Konya'da, Kırşehir'de ve Sivas'ta (8 adet terzi dükkânının bulunduğu) terziler çarşısı vardı (Temir, 1989: 110, Yinanç, 1991: 26,29, Merçil, 2000: 16).

4) ALTYAPI VE İMAR POLİTİKASI

Türkiye Selçuklu sultanları, ülkenin pek çok bina ile mamur hale getirilmesine büyük önem verdikleri için, imar ve inşaa işlerine girişmişlerdir. Yeni fethedilen bir yer olduğunda burası kısa sürede her türlü imkân seferber edilerek, gerekli altyapı ile tesisler yapılır, buralar yaşanılır bir belde durumuna

kavuşturuldu. II. Kılıç Arslan (1155-1192) Aksaray şehrini kurmuş, buraya pek çok tesis ve bina yaptırmıştı (Kazvinî, 1913:108, Anonim Selçuknâme, 1952: 25, Ahmed b. Mahmud, 2011: 148, Cenabi Mustafa Efendi, 1994:11). I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1205-1211), Antalya'yı fethettikten sonra, kalesini onartmış, depo ve ambarlar yaptırmış, kadı, imam, hatip gibi görevliler tayin ettirerek şehre Türk ve Müslüman damgasını vurmuştur (Bibi, 1996: C. I, 29, Turan, 2015: 305 vd.). Mezkûr sultan, bu faaliyetlerinden dolayı, diğer Selçuklu sultanları ile aynı özellikte, "*Selçuklu ağacının meyvesi*", olarak görülmüş ve Selçuklu sultanları da; "*Bu öyle bir ağaçtır ki, kökü dini geliştirme ve kuvvetlendirme; meyvesi ise, medrese, hankâh, mescitler, konaklar, köprüler, Hicaz Yolu, su mahzenleri gibi hayır binaları yaptırma, âlimlere bakma, evliya ve zahitlerle düşüp kalkma, mal bağışlama, adalet kaidelerini yenileştirme, siyaset adetlerini canlı tutmadır.*" (Ravendi, 1999: C. I, 29) şeklinde tavsif edilmiştir. ,

Ülkenin mamur hale getirilmesi için devlet ve özel teşebbüs eliyle vakıflar kurulmuştur. I. İzzeddin Keykavus (1211-1220) Ankara'yı kardeşinden aldıktan sonra, vakıflar kurmuş, buraya medrese vd. binalar yaptırmıştır (Bibi, 1996: C. I, 156-157). Türkiye Selçuklularının imar ve iskân ettikleri büyük şehirlerden biri de Çankırı idi (Khoniates, 1958: 53, Niketas, 2004: 13). I. Alaeddin Keykubad (1220-1237) ise Alaiye'yi (Alanya) fethedince; mahir ustaları, çalışkan işçileri eli yatkın ressamı vazifelendirerek Alaiye'de gerekli imar ve inşa işlerini yapmalarını istemiştir (İbn Bibi, 1996: C. I, 267, Konyalı, 1946: 60-66).

Ülkenin imarında sultanlarla birlikte ümera da görev alırdı. I. Alaeddin Keykubad (1220- 1237), Konya ve Sivas kalelerinin yapımında ileri gelen emirleri de vazifelendirmişti. Konya şehir surlarının ve surlardaki 140 burcun 140 emir tarafında yaptırıldığı bilinmektedir (Bibi, 1996: C. I, 271-273, Anonim Selçukname, 1952: 29, Mehmet Neşri, 1995: C. I, 36, Bayram, 1999: 18). Emir Taceddin Mutez de medreseler, hankâhlar, hastaneler ve kervansaraylar yaptırmıştır (Eflâki, 1986: C. I, 210).

Bunların yanı sıra birçok vakıflar kurularak toplumun ihtiyacı olan cami, medrese, tekke, zaviye, hastane, çeşme, köprü, yol, kervansaray, su şebekesi, kabristan vb. tesis ve binaların yapım, bakım ve onarım gibi işlerinin yapılması da sağlanmıştır (Kunter, 1938: S. I, 103-111). İnşa edilecek olan bina ve tesisler mütehassıslarınca çizilen projelere göre yapılırdı. I. Alaeddin Keykubad (1220-1237), Kubadabad Sarayı'nın planlarını hazırlamış, bu planlara uygun olarak saray yapılmıştır (Bibi, 1996: C. I, 363).

İmar faaliyetleri gayet masraflıydı, nitekim Karamanlılar, Memreş adında birini Sultan Hanı'nda kuşattıklarında hanın iki burcu yıkılmıştı. Meydana gelen asayişsizlik nedeniyle, Konya-Aksaray yolu ticaret kervanlarına tamamen kapanmıştı. Ünlü müellif ve maliyeci Aksaraylı, burçları 10 bin dirheme yeniden yaptırmış, iki yıl sonra han yeniden canlanmış, halka güven gelmiş ve yollar açılmıştır (Aksaraylı, 2000: 246). Türkiye Selçuklu sultanları ticareti geliştirmek için ticaret erbabının işini kolaylaştırmak, onların ulaşım, barınma vd. ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla bir takım ticari ve sosyal tesisler, yollar, köprüler inşa etmişlerdir (Koca, 1996: C. VIII, S.23, 467-468). Burada kervansaraylar, köprüler ve deniz ulaşımında etkili olan tersaneler ve limanlar da oldukça önemlidir.

4.1) Kervansaraylar

Kervansaray, kelime olarak Farsça (Kârban-Kervan) Kârban Saray'dan türetilmiştir. Şehirlerarasında inşa edilen kervanların ve seyahat eden yolcuların konaklamaları için büyük ve ana yollar üzerinde inşa edilen hayır amaçlı yapılardır (Aslanapa, 1972: C. II, 32, Komisyon, 1988: C. II, 840, Türk Ansiklopedisi, 1974: C. 21, 501, Doğan, 1996: 636, Akalın, 2002: C. 27, 209, Şemseddin Sami, 1985: C. II, 691).

Kervansarayların en eski örneği 1019-1020 yıllarında, Gaznelilerin ünlü hükümdarı Sultan Mahmut tarafından Tus-Serahs yolu üzerinde yaptırılmış olan Ribat-ı Mahi'dir. Eser, yaklaşık. 70.68 x 71.92 metrelik bir ebattadır. Yine Gazneli Sultan Mahmut, 1028 yılında Tus-Herat yolları kavşağında Sengbest Ribat'ı yaptırmıştır (Aslanapa, 1972: 32, Akalın, 2002: 301).

Kervansarayların, ilk örneklerinin ribatlar olduğu bilinmektedir. Ribatlar, uçlarda görev yapan askerlerin barındıkları yapılar olarak ortaya çıkmıştır. Daha sonraları buralar dini ve ilmi merkezler haline gelmiştir (Marçais, 1997: C. VII, 734, Köprülü, 1942: S. II, 267-272). Yalnız Maverâu'n-Nehr'de (Aşağı Türkistan) 10 bin civarında ribat bulunuyordu. Nizamü'l-Mülk'e (1018-1092) gör sultanlar; hisarlar, yeni şehirler, binalar ve yol ağızlarında (menzillerde) ribatlar yapmakla yükümlü idiler (Nizamü'l-Mülk, 1998: 29, Turan, 1946: C.X, S. XXXIX, 489-490). Türkiye'de Selçukluların hâkimiyetinden önce de Ahlat-Bitlis arasında ve Meyyafarikin'de (Silvan) kervansaraylar bulunuyordu (Nasır-ı Hüsrev, 1967: 10-12).

Daha önce de söylediğimiz gibi, Türkiye Selçukluları siyasi istikrarı II. Kılıç Arslan'ın (1155-1192) son yıllarında sağladılar. Bu dönemde Anadolu yollarında tüccar kafileleri gidip gelmeye başlamıştır. Anadolu'daki ilk kervansaray inşasına da bu yıllarda başlanmıştır. Öyleyse, Anadolu'da kervansaray inşası ticari gereksinimler nedeniyle ve ticari amaçlarla yapılmıştır (Boswort, 1995: C. VIII, 959).

II. Kılıç Arslan (1155-1192), 1170-1171 yıllarında Aksaray şehrini kurarak burada bir kervansaray yaptırmış, pazarlar kurmuş, Kafkasya'dan ve daha başkaca yerlerden âlimler ve tacirleri buraya iskân etmiştir (Anonim Selçukname, 1952: 25, Turan, 2015: 233-234, Turan, 1997: C. VI, 701, Oral, 1962: 223). Bu halde bu kervansaray Türkiye Selçukluları döneminde yapılan ilk kervansaraydır. İkincisi de 1201-1202'de

Konya-Akşehir arasında Şemseddin Altunaba tarafından yaptırılan Altunaba (Argıt Hanı) Kervansarayıdır (Turan, 2015: 233, Turan, 1947: C. XI, S. XXXII, 207, Eyice, 1991: C. III, 354-355). Selçuklular devrine ait yapım tarihi bilinen son kervansaray ise 1278'de yapılan, Konya – Afyon yolundaki Çay Hanı'dır (Aslanapa, 1984: 171, Aslanapa, 1974: S. CVIL, 28). Selçuklu Türkiye'sindeki kervansarayların diğer bir adı da "Han" dir.

Türkiye Selçukluları zamanında kaç tane kervansaray olduğu hakkında muhtelif sayılar verilmiştir. Oktay Aslanapa, "Türk Sanat Tarihi" adlı kitabında 94 adet (Aslanapa, 1984: 170), bir makalesinde ise 96 adet (Aslanapa, 1974: S. CVIL, 28) derken, diğer bazı araştırmacılar da 132 ve hatta 179 adet (Bayburtluoğlu-Madran, 1981: C.II, 945), kervansaray olduğunu tespit etmişlerdir. Bu dönemde sadece Kayseri ile Sivas arasında 24 adet hanın bulunduğunu, İbn Said'den öğrenmekteyiz (Kalkaşendi, 1987: C. V, 332, Turan, 1993: 120). İbn Said'in verdiği bu sayı bazı bazı araştırmacılar tarafından abartılı bulunmakla birlikte (Sümer, 1993: S. LXXXIII, 11) her halde şehir içleri ve kenarlarındaki hanlar da bu hesaba katılmıştır. Konya çevresinde 23 (Kayaoğlu, 1992: S. I, 113-115), sadece Konya- Hatunsaray-Seydişehir yolunda 10 adet (Baş, 1996: 141-151) kervansaray (han) olduğu göz önüne alınırsa yukarıda verilen sayılar az bile kalır.

Bizim yaptığımız araştırmaya göre, Türkiye Selçukluları devrinde Anadolu'da bulunan kervansarayların (han) sayısı 193 adet idi.

4.2) Kervansarayların Teşkilatı

Selçuklu devri kervansarayları, ticari yollar üzerinde 30-40 km ara ile yapılmıştır. Sabahleyin bir kervansaraydan ayrılan bir kervan akşama doğru diğer kervansaraya ulaşırdı. Öyle ise, kervandaki insanların ve hayvanların yeme, içme, dinlenme, ibadet etme, hasta olanları tedavilerinin yapılması, temizlenme gibi ihtiyaçlarını karşılayacak donanıma sahip, külliyetli yapılar olması gerekli idi. Gerçekten de büyük kervansarayların en az bir şehir merkezinde bulunabilecek teşkilat, tesis ve imkâna sahip oldukları görülmektedir. Bunun bir delili, sahip oldukları alanın büyüklüğüdür. Söz gelimi Konya-Aksaray yolundaki Sultan Hanı, 4866 m2 (Özergin, 1963: C. XV, S. XX, 167); Kayseri-Sivas yolundaki Sultan Hanı 3900 m2 (Aslanapa, 1984: 175, Özergin, 1963: C. XV, S. XX, 162); Antalya-Isparta yolundaki Evdir Han 3850 m2 lik alana sahiptir (Aslanapa, 1984: 172, Özergin, 1963: C. XV, S. XX, 149).

Bu kadar geniş alana kurulan kervansaraylarda bulunan bölümler hakkında bilgi edinebildiğimiz iki kaynak vardır. Bunlardan birincisi kervansarayların kendi binaları, diğeri de kervansaray vakfiyeleri (Turan, 1948: C. XXII, S. XXXV, 17-89), ile o devrin müelliflerinin yazdıkları eserlerdir (Sümer, 1985: S. XXXVII, 80-81). Buna göre, yukarıda belirtilen ihtiyaçları karşılamak üzere kervansaraylarda; yatakhaneler, yemekhaneler (mutfak), hamam, su havuzları, mescit, alışveriş için dükkânlar, tamirhaneler (ayakkabı-elbise vb), ahırlar, samanlıklar, eşya depoları, küçük bir hastane, eczane ve hayvanların çeşitli bakımlarının ve tedavilerinin yapıldığı bölümler, kervansarayda vazifeli olanların kaldıkları daireleri ile arpa, un, yağ, yakacak odun vs. ayakkabı, kap-kacak, bazılarında ilaç vd. erzak ve eşyalar bulunmakta idi (Kazvini, 2009: 532, Turan, 1948: C. XXII, S. XXXV, 17-89, Sümer, 1985: S. XXXVII, 80-81, Mevlâna, 2001: 39, Konyalı, 1964: 18, Altıntaş, 1998: 155).

4.3) Kervansarayların Türkiye Ticaretindeki Yeri ve Önemi

Türkiye'nin birçok yerinde kışlar uzundur. Kervanlar günde ancak bir fersah yol gidebilmektedir. Bu yüzden her fersahta özellikle kurak menzillerde; eşkıyalara, çapulculara ve göçebe saldırılarına karşı tedbir almak ve barınmak için bir kervansaray (han) vardır. Kervansaraylar, müstahkem surlar ve kalın burçlarla çevrilir, kapıları demirden yapılırdı. Kervansarayların sahip olduğu savunma kudretini gösteren birçok örnek vardır. Aksaray'ın nakline göre, Türk emirlerinden İlyas namındaki biri, Moğol kumandanı İrencin'e karşı ayaklanarak Sultan Hanı'na sığınmıştır. İrencik, 20 bin askerle mezkûr kervansarayı 2 ay müddetle mancınk ve ok ateşiyle kuşatmış, fakat almaya muvaffak olamamıştır. Bu kervansarayları hayır olsun diye sultanlar ve diğer hayırseverler yaptırmıştır (Aksarayî, 2000: 242-246, Kazvini, 2009: 532, Eflâki, 1986: C. I, 123, Turan, 1946: C. C. X, S. XXXIX, 477).

Her meslek erbabı kendilerine has mekânlara ihtiyaç duyarlar. Mesleklerinin icrası için bu yerler gereklidir. Bu durumu Baha Veled (öl. 1231), "*imamlara medrese, şeyhlere hankâh, emirlere saray, tüccarlara han, başiboş gezenlere zaviyeler, gariplere kervansaraylar uygundur.*" diyerek açıklamıştır (Eflâki, 1986: C. I, 101). Selçuklu Türkiye'sinde hanlar ve kervansaraylar tacirler için çok büyük önem taşıyordu. Nitekim Konya'da "şekerciler (şeker-fürûşan) hanı" vardı ve Şems-i Tebrizî (öl. 1247) Konya'ya geldiğinde bu hana inmişti (Eflâki, 1986: C. I, 131, Yazıcı, 1997: C. XII/II, 101). Hanlarda (funduk), mağazalar kurularak alış veriş yapılırdı. Depolar, bürolar, tacirlerin yolcuların ve hanlarda görevli olanların kalacakları odalar, hayvanlar için ahırlar vardı (Mazaheri, 1972: 240-241).

Daha önce de belirtildiği gibi kervansaraylar ticari zaruretlerin ortaya çıkardığı müesseselerdir. Selçuklu Türkiye'sinde ticaretin cazip, kolay ve kârlı hale gelmesinde kervansarayların büyük katkıları olmuştur. Kervansaraylar sosyal ihtiyaçların karşılanması yanında emniyet ve güvenliğin de sembolüydü. Ahmet Eflakî'nin bir nakli o devrin bu anlayışını çok iyi yansıtmaktadır. Eflakî 'ye göre; Fahreddin-i Sivasî adında bir zat Mevlâna'yı ziyarete gelir. Mevlâna (1207-1273) Sivasî'ye gece nerede konakladığını sorar.

Sivasî de “*Pervane Hanında konakladım*” der. Mevlâna, Pervane2nin bu yolda hanı var mı? diye sorunca, Fahreddin, “*onun zamanında güvenlik o derecedir ki kervan ulaştığı her konak yeri ve sahrada endişesiz ve korkusuz konaklayabilir.*” Demiştir (Eflâki, C. I, 247, Kaymaz, 1970: 130, Güçlüay, 2002: C. VII, 369-370).

Türkiye Selçukluları devrinde, kervansaraylarda tacirler ücretsiz olarak yemek yer ve yatarlardı. Şehir içlerindeki hanlara ise barınma ücreti verilmekteydi. Fakat Selçuklu idaresi yıkılınca bu olumlu durum değişmiş olmalıdır. Nitekim XIV. Yüzyılın ilk yarısında Karatay Kervansarayında barınmanın ücreti, bir yük ticari eşya için 2 akçe; Sultan Hanı’nda yine 2 akçe, başka bir kervansarayda 3 akçe, Erzincan yakınlarındaki bir kervansarayda Sarıkaya Han (?) ise yine 3 akçe idi. Sivas’ın içindeki hanlara ise bir yük ticari eşya için 7 akçe ücret verilirdi (Pegolotti, 1970: 28, Turan, 1993: 125).

4.4) Köprüler

Türkiye Selçuklu sultanları, kervan yollarının ırmaklardan kolayca geçişini sağlamak için köprüler inşa ettirmişlerdir (Bayburtluoğlu-Madran, 1981: C. II, 946). Zaten, bir beldeden başka bir beldeye giderken “*mutlaka bir köprüünün üzerinden geçilirdi.*” (Eflâki, 1986: C. I, 250) Türkiye Selçukluları döneminde yapılmış olan köprülerden bazıları şunlardır:

- 1- **Akköprü 1:** Ankara yakınlarında Çubuk çayı üzerindedir. Kitabesine göre 619/1222’de I. Alaeddin Keykubad (1220-1237) tarafından yaptırılmıştır (Çulpan, 1975: 60).
- 2- **Akköprü 2:** Aksaray’dadır. XIII. Yüzyılda yapılmıştır (Çeçen, 2002: C. XXVI, 253).
- 3- **Altıgöz Köprüsü:** Afyonkarahisar’ın kuzeydoğusundadır. Kitabesine göre 606/1210 yılında İlyas b. Oğuz tarafından yaptırılmıştır (Uzunçarşılı, 1928: 6-7, Çulpan, 1975: 58-59, İlter, 1978: 105, Baykara, 1997: 72, Eyice, 1989: C. II, 531-532).
- 4- **Argıthanı Köprüsü:** 1243 yılında yapılan bu köprü, Iğın-Akşehir yolundadır (Çulpan, 1975:61).
- 5- **Çanlı Köprü:** Uşak’ın 5 km güneydoğusunda, Dokuzsele çayı üzerinde bulunan bu köprü kitabesine göre; Nuhbe ? Oğlu Emir Sipehsalar Şücaeddin Kızıl tarafından 653/1256 yılında yaptırılmıştır (Deniz, 1981: S.XIII, 525-529).
- 6- **Çeşnigir Köprüsü:** Ankara-Kırşehir yolunun 100. Km. sinde Kızılırmak üzerinde bulunan bu köprüünün de Selçuklu dönemine ait olduğu bilinmektedir (İlter, 1978:186).
- 7- **Çoban Köprüsü:** Erzurum-Karayazı yolunda, Bingöl çayı ile Hasan Kale çayının birleştiği yerde bulunan bu köprüünün kitabesi okunamamakla birlikte XIII. Yüzyılın sonu veya XIV. Yüzyılın başlarında yapılmış olmalıdır (Eyice, 1993: C. VIII, 350-351).
- 8- **Çokgöz Köprü:** Kayseri-Boğazlayan-Yozgat yolunda Kızılırmak üzerindeki kitabesiz olan bu köprü XIII. Yüzyılda yapılmış olmalıdır (İlter, 1978:129, Çulpan, 1975:72-73).
- 9- **Düden Köprüsü:** Antalya-Manavgat-Alanya (Alaiye) yolunda, kitabesi bulunmayan bu köprüünün XIII. Yüzyılın ilk yarısında yapılmış olma ihtimali vardır (İlter, 1978:177, Çulpan, 1975:77).
- 10- **Ebu’l-Hasan Köprüsü:** Ilıca (Iğın) yolundaydı (Eflaki, 1986: C. II, 56).
- 11- **Eğri Köprü:** Sivas’tadır, XIII. Yüzyılda yapılmıştır (Çeçen, 2002: C. XXVI, 253).
- 12- **Gaziantep Debbaghane Köprüsü:** 1259 yılında yapılmıştır (Çeçen, 2002: C. XXVI, 253).
- 13- **Hıdırlık (Yeşilirmak) Köprüsü:** Tokat-Amasya yolunda, Yeşilirmak üzerindeki köprüünün kitabesine göre 1250 yılında yapılmıştır (Aksulu, 2001: C. I, 2-11, İlter, 1978:175-176, Çulpan, 1975:72-73).
- 14- **Hundi Hatun Köprüsü:** Amasya’dadır, XIII. Yüzyılda yapılmıştır (Çeçen, 2002: C. XXVI, 253).
- 15- **İltekin Gazi Köprüsü:** Amasya’dadır, XIII. yüzyılda yapılmıştır(Çeçen, 2002: C. XXVI, 253).
- 16- **Keban Değirmen Köprüsü:** XII. XIII. Yüzyılda yapılmıştır (Çeçen, 2002: C. XXVI, 253).
- 17- **Kemer Köprü:** Tokat yakınlarında, Yeşilirmak üzerinde, 648/1248 yılında Pervane Seyfeddin Hamid tarafından yapılmıştır (Uzunçarşılı, 1928: 4-6, Gökbilgin, 1997: C. XII/1, 402).
- 18- **Kesik Köprü 1:** Kırşehir-Konya yolunda, Kızılırmak üzerinde olup, 1248’de ve ya 1251 yılında yapıldığı şeklinde iki ayrı görüş bulunmaktadır Özergin, 1963: C. XV, S. XX, 122-183, İlter, 1978:167, Çulpan, 1975:63-64).
- 19- **Kesik Köprü 2:** Sivas civarında, Kayseri yolunda, Kızılırmak üzerindedir. 1213 yılında Sipahsalar Yavaş Arslan tarafından yaptırılmıştır (Yinanç, 1994: S. XXIII, 5).
- 20- **Kırkgöz Köprüsü:** Malatya yakınlarındaki Tohma suyu üzerinde, kitabesiz olan bu köprüünün XIII. Yüzyıl başlarında Selçuklular tarafından yapıldığı kabul edilmektedir (İlter, 1978: 155).
- 21- **Kız Köprüsü:** Zara-Divriği yol ayrımı, Gedikbaşı mevkiindeki kitabesiz olan bu köprüünün XIII. Yüzyılın ikinci yarısında yapılmış olmalıdır (İlter, 1978: 159).
- 22- **Korgan Köprüsü:** Gümüşhane-Bayburt yolundaki Miligendire Çayı üzerinde, kitabesiz olmakla birlikte Selçuklu devri yapısı olmalıdır (İlter, 1978: 93).

23- **Köprüpazar Köprüsü:** Manavgat-Alanya (Alaiye) yolunda, Belkis harabeleri yakınında, Köprü Çayı üzerindeki bu yapı, I. Alaeddin Keykubad (1220-1237) tarafından yaptırılmıştır. Burada büyük bir pazarın kurulduğu da bilinmektedir (İlter, 1978: 121, Çulpan, 1975: 67).

24- **Meraz Köprüsü:** Manavgat-İrbadı yolunda, Manavgat'a 6 km uzaklıkta kitabesiz olan bu köprü XIII. Yüzyılda yapılmış olmalıdır (İlter, 1978: 133).

25- **Murat Köprüsü:** Palu (Elazığ)- Karabegon yolunda, kitabesiz olmakla birlikte Selçuklu devri yapı tarzına sahiptir (İlter, 1978: 125).

26- **Svidin Köprüsü:** Çemişkezek'tedir. XIII. Yüzyılda yapılmıştır (Çeçen, 2002: 253).

27- **Sultan Alaeddin Köprüsü:** Antalya'dadır, XIII. Yüzyılda yapılmıştır (Çeçen, 2002: 253).

28- **Talazan Köprüsü:** Niksar- Erbaa yolunda Kelkit suyu üzerinde kitabesizdir. 1200-1220'lerde yapılmış olmalıdır (İlter, 1978: 141, Çulpan, 1975: 67).

29- **Tekgöz Köprüsü:** Kayseri'nin 30 km. kadar kuzey-batısında, Kırşehir eski yolunda, Kızılırmak üzerindeki bu köprü II. Rükneddin Süleyman Şah (1194-1204) zamanında 599/1202-1203 yılında Zeyneddin Hacı Alişar tarafından yaptırılmıştır (Çulpan, 1975: 67, İlter, 1978: 101, Turan, 1997: C. XII, 231, Sdhem, 1982: 36-37, Göde, 1999: 605-606).

30- **Yıldızır Köprüsü:** Sivas'tadır, XIII. Yüzyılda yapılmıştır (Çeçen, 2002: 253).

4.5) Tersane, Ticaret Filosu ve Donanma

Malazgirt Zaferi (1071) ile Anadolu'ya girmeye başlayan Türkler, kısa zamanda Karadeniz, Çanakkale Boğazı ve Ege Denizi, Doğu Akdeniz'de de Antalya (Famphylia), Kilikya gibi yerleri fethetmişler, böylece denizlere temasla birlikte denizcilik faaliyetlerine de başlamışlardır Komnena, 1996: 25). İlk Türk denizcilerinden Çaka Bey (öl. 1095) (Turan, 1997: C. VI, 681-688, Demirkent, 1996:6-8) Ege Denizi sahillerini fethetmiş, kurduğu donanma ile Bizans İmparatorluğu'nu sıkıştırmaya başlamıştı (Komnena, 1996: 229-232).

Sonraki dönemlerde Türkiye Selçukluları geçici bir süre için de olsa denizlerden uzaklaşarak bir kara devleti durumuna düşmüştür. Buna rağmen Türkiyeli girişimcilerin özellikle Akdeniz ve Kara Deniz'de olmak üzere deniz aşırı ticari faaliyetlerde buldukları görülmektedir. Nitekim 526/ 1132 yılında, Ahlatlıların Kara Deniz'de ticaret gemilerinin battığı, bir gurup insanın öldüğü bilinmektedir (el-Farîkî, 1990: 60). Bu konudaki diğer bir örnek, I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in, Samsun'dan (Canik) İstanbul'a tecrübeli denizciler ve tayfalar yanında olduğu halde gemi ile gitmesidir (İbn Bibi, 1996: C. I, 68-69). Bu yolculukta kullanılan gemilerin hangi millete ait olduğu bilinmemektedir. Türk gemileri ve gemicileri olma ihtimali oldukça yüksektir.

Bunlar Selçuklu Türklerinin ilk denizcilik faaliyetleridir. Selçuklu Türkiyesi'nin Antalya, Alaiye (Alanya) ve Sinop'ta tersane ve donanması bulunmaktaydı. Antalya 1207'de, Sinop 1214'te (Bar Hebraeus, 1950: C. II, 497, Koca, 1997: 30-33), Alanya 1221'de fethedilmiştir (Bibi, 1996: C. I, 255-268, Turan, 1947: S. 43, 417, Tabakoğlu, 2000:107, Bakır, 2001: C. LXV, S. CCXLII, 133). Bu fetihlerden sonra inşa edilen gemilerle askeri ve ticari seferler yapılmaktaydı. Selçuklu tacirleri Venedik sınırlarında dahi ticaret yapıyorlar (Turan, 2014: 135,145), Mübarizeddin Ertokuş, Kıbrıs Frank Kralına sefer için izin istiyor (Turan, 1947: C. XI, S. XXXXIII, 418), -bunu Antalya'daki filo ile yapacaktı-(Bibi, 1996: C. I, 354), Hüsameddin Çoban, Sinop'taki donanma ile Suğdak seferine çıkıyordu (1227) (Bibi, 1996: C. 319-331, Ülkütaşır, 1949: 115, Yakubovski, 1954: C. XII, S. I-II, 210-214). Nitekim Sinop tersanelerinde gemi yapımında kullanılan kerestenin dağlardan kesilerek Kızılırmak vasıtasıyla taşınmakta olduğunu devrin müellifleri nakletmektedir (Cahen, 1972: C. VI, S. X-XI, 115, Turan, 2015: 366).

Alâeddin Keykubad (1220-1237), Alanya (Alaiye)'de bir tersane yaptırarak burayı deniz kuvvetlerinin ve ticaret filolarının Akdeniz'deki üslerinden biri haline getirmiştir. Bu gün ayakta olan tersane 57 X 40 m. ebadındadır. Kitabesinde tarih olmamakla birlikte 1229'da yapılmış olabileceği belirtilmektedir. Bu tersane 150 tona kadar olan, savaş ve ticaret gemileri inşa edilmekte idi. Limanın ve tersanenin korunması için de bir Selçuklu şaheseri olan Kızılkule yapılmıştır. Antalya ve Sinop'taki tersaneler günümüze kadar ulaşamamıştır.

Konya-Beyşehir gölünde de küçük ölçekli bir tersane vardı. Kubadabad sarayı yanındaki bu tersane, gölde ulaşım ve balık avlamada kullanılan tekneler yapılmakta idi (Konyalı, 1946: 160-165, 209-220, Aslanapa, 1974: S. CVII, 71-75, Yardım, 2002: 88-89). Sinop, Trabzon Rumlarının eline geçtiğinde, Mu'ine'd-Din Süleyman Pervane (öl. 676/ 2 Ağustos 1277) 1262'de burasını karadan ve gemilerle denizden de kuşatarak geri almıştır (Aksarayî, 2000:63, Kaymaz, 1970: 128). Türkiye Selçuklu Devleti'nin en müreffeh yıllarını yaşadığı devrede Antalya ile Mısır arasındaki deniz yolunu iyi bilen denizciler bulunmakta idi (Mevlâna, 2001: 47). Hacı Bektaş ile muasır Kara reis namındaki bir denizci Karadeniz'de gemi işletmekte; buğday vd. malları taşımaktaydı (Velayetname, 1958:70-71). Denizlerde olduğu kadar, ülke içinde de göllerde, gemi ile yolcu ve yük taşımacılığı yapılmakta idi. Nitekim Eğirdir Gölü'nde ulaşım gemilerle sağlanmakta idi (Şeker, 1990:811). Selçuklu sultanları limanları korumak için gerekli kale ve benzeri tesisleri de inşa etmişlerdir (Kientitz, 1986: C. L, S. VICC, 286). Türkiye Selçuklu sultanlarının kullandıkları unvanlar

arasında “*karaların ve denizlerin sultanı*” da bulunmaktadır (Köymen, 1977: C. I, S. IV, 13). Kayseri’deki yoğun burç üzerindeki kitabede I. İzzeddin Keykavus’un (1211-1220) bu unvanı kullandığı görülmektedir (Edhem, 1982: 67). Aynı sultan, aynı unvanlarla Sivas Darü’ş-şifası vakfiyesinde de anılmaktadır (Bayat, 1991: S. CCCXXXIII, 8). Yine, III. Gıyaseddin Keyhüsrev (1266-1284) (Sevim, 2002: C. XXV, 351-352) “kara ve denizlerin sultanı” diye anılmaktadır (Kunter, 1942: S. II, 433). Türkiye Selçuklularının denizcilikteki tecrübelerini sonraları Mentеше Bey ve Aydınoğlu Umur Bey gibi denizci gaziler kullanmışlardır. Aydınoğlu Gazi Umur Bey, Sakız adasını fethetmiştir (İnalçık, 1999:173-174).

4.6) Zirai Sulama Tesislerinin Kurulması

Tarımda sulamanın önemi ve sulu tarım ile ne kadar bol ürün istihsal edebileceği bugün olduğu gibi Selçuklular döneminde de bilinmekteydi. Nizamü’l-Mülk (1018-1092) bu konunun önemine binaen yer altı ve yer üstü suyollarının açılması, toprağın veriminin artırılması için çalışılmasını salık vermektedir (Nizamü’l-Mülk, 1998:29). Selçuklu Türkiyesi’nde; Konya, Aksaray vd. yerlerde zaman zaman kuraklıklar ve buna bağlı olarak kıtlıklar ve korkunç pahalılıklar olurdu (İbn Bibi, 1996: C.I, 115, Aksarayî, 2000:43, Eflâk, 1986: C. II, 54,130,152, Grigor, 1954: 24, Taneri, 1977:93). Nitekim 699/1299 yılında görülen kuraklık sonucu meydana gelen kıtlık günlerinde bir mud (Hinz, 1990:57, Turan, 1948: C. XXII, S. XXXXV,60-61)² buğday 50 dirheme bulunmaz olduğunda, Aksaray’da kadınların kediler gibi kendi yavrularını yedikleri belirtilmiştir (Aksarayî, 2000:218, Konyalı, 1964: 402, Köymen, 1993: C.XV, S. XIX, 21). Buna benzer kıtlık olaylarının 622/1225 yılında, Musul ve el-Cezire bölgelerinde de yaşandığını, halkın ölmüş kedi ve köpeklerin etlerini yediklerini İbnü’l-Esir (İbnü’l-Esir, 1987: C. XII, 409) haber vermektedir.

Bahçe, bağ, bostan ve tarlaları sulamak için kanallar (arklar) açılır, su borularından (künk) şebekeler, havuzlar ve su depoları, sarnıçlar yapılır, kuyular kazılırdı. Konya’daki bahçelerde havuzlar bulunuyordu. Zirai sulama amacıyla su kanalları açılmasına İlhanlı veziri Reşideddin (1248-1318) büyük önem verdiğini, Diyarbakır ve Malatya’da su kanalları açtırarak sulu ziraatı yaygınlaştırdığını görmekteyiz (Togan, 1955: C. XV, No: 1-4, 37-39, Baykara, 1997: 55).

Konya ve Amasya’daki bostanları sulayan su depoları bulunmaktaydı. Öyle ki, Konya dışındaki, Sirahorlu köyü civarındaki bir mıntıkada beş tane su dolabı kurulu idi (Temir, 1989: 108-109, 115, Eflaki, 1986: C. II, 192). Suyu bir yerden başka bir yere götürmek için Sultan Hanı’nda olduğu gibi, toprak veya kurşun künkler kullanılıyordu (Konyalı, 1975: C.I, 1078, 1129). İnce Minare Müzesi’nde toprak künklerin bazı örnekleri bulunmaktadır. Kırşehir’de Hacı Mahmud savması denilen yerdeki araziler, yine Kırşehir ve Koçhisar’daki tarlalar ile üzümlikler kanallarla getirilen su ile sulanmakta idi (Temir, 1989: 108-109,115). Su temin etmede kuyulardan da çok fazla yararlanılmıştır (Temir, 1989: 127). Şeyh Evhadü’d-Din Hamid el-Kirmanî’nin (1163-1238) Malatya’daki halifesi Şeyh Fahreddin Hasan, zaviyesine su temin etmek için bir kuyucuya (kanna) bir su kuyusu yaptırmıştır (Bayram, 1993: 80,102, Bayram, 1991: 149-150, Bayram, 1991: C. III, 967-973, Merçil, 2000: 176). Amasya’ya bağlı Orta Köy adındaki bir köy içindeki kuyular vd. varidatı ile 3 bin gümüş dirhem mukabili 700/ 1300 yılında satılmıştı.

5) TİCARİ MAKSATLI FİTUHAT POLİTİKASI

Türkiye Selçuklu sultanları ilk etapta ticari konumu ve önemi olan yerleri daha devletin kuruluşundan itibaren fethetmeye girişmişlerdir. Bu politikanın ilk takipçisi I. Rükneddin Süleyman Şah’tır (1075-1086). Süleyman Şah, önemli bir ticari liman olan Antakya’yı, İznik’ten gelerek 1084 yılında fethetmiştir (Komnena, 1996: 194, Urfalı Mateos, 2000: 161, İbnü’l-Esir, 1987: C. X, 128, Münecimbaşı, 1869: 560, Bedirhan, 1994: 15). Bu politikanın diğer örneklerini şu şekilde sıralayabiliriz; II. Kılıç Arslan (1155-1192), Suriye’den gelip Kayseri’ye giden ticaret yolu üzerinde bulunan Maraş, Keysun (Göksun) ve çevresini almış (İbnü’l-Ezrak, 1992:134), Konya’dan Bizans’a giden ticaret yolu üzerinde bulunan Ankara ve Çankırı’yı da 1167 yılında fethetmiştir (Turan, 1984: 75). Yine II. Kılıç Arslan, Konya’nın çevresindeki şehirleri ve kaleleri gerek savaş ve gerekse sulh yoluyla almıştır İbnü’l-Kalanisi, 1932: 324-325). Ayrıca Akdeniz sahilinde bulunan ve eski çağlardan beri Akdeniz ticaretinde önemli bir yere sahip olan Silifke ve çevresini de 1183 yılında fethettiği bilinmektedir (Turan, 1984: 67,75).

II. Rükneddin Süleyman Şah (1196-1204), Mezopotamya yol güzergâhı üzerinde bulunan ve tarihin ilk dönemlerinden itibaren önemli bir ticaret merkezi olarak bilinen Malatya’yı kardeşi Muizzeddin Kayser-Şah’tan almış, Isparta kalesini de fethederek Doğu Akdeniz sahillerine biraz daha yaklaşmıştır. Bu fetihlerin ardından Kafkasya yolunu açmak için Gürcistan seferine çıkmıştır (İbn Bibi, 1996: C. I, 87-92, Bedirhan, 2015: 249, 258, Erdem, 2001: C. I, 305). I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1192-1196/1205/1211), ikinci kez tahta çıktığında önce Kara Deniz ticaret yolunu açmıştır (İbnü’l-Esir, 1987: C. XII, 205, Bedirhan, 2015: 260). 1207 yılında da Antalya’yı fethederek dünya ticaretine bu liman kenti sayesinde ülkesini bütünleşmiş etmiş, Türkiye Selçukluları bir kara devleti görüntüsünden kurtulmuştur (İbnü’l-Esir, 1987: C. XII, 308, İbn Bibi, 1996, C. I, 44-45, Ebu’l-Ferec, 2011:C. II, 488, Togan, 1981: 203, Rasonyi, 1996: 194, Turan, 2015: 305, Öngül, 2014: 102

² 1 mud: 130’larda 69 kg, veya 67,5 ila 112,5 litre arasında değişen hacim ölçülüdür.

vd.). Yine I. Gıyaseddin Keyhüsrev, Antalya, Denizli (Honas) ve çevresini 1206'da alarak Ege Denizi'ne doğru ilerlemiştir (İbn Bibi, 1996: C. I, 101, Müneccimbaşı, 2000: C. II, 37-38). Çukurova Ermenilerinin 1147'de, Trabzon Rumlarının 1214'te tabiiyete alınmasıyla da kuzey-güney ticaret yolları emniyet altına alınmıştır (Koca, 2002: C. VII, 346).

Ticari maksatlı fetihler dizisi I. İzzeddin Keykavus (1211-1220) döneminde de sürmüştür, Akdeniz'in yanı sıra Karadeniz'e de açılmak amaçlanmış, Canik (Samsun) tekfuru Alexios'un (Kir Alexi) Türk topraklarına saldırıları da artınca düzenlenen sefer ile önemli bir liman şehri olan Sinop 611/ 22 Ekim 1214'te fethedilmiştir (İbn Bibi, 1996; C. I, 162-167, Müneccimbaşı, 2000: C. II, 47-51, Ostrogorsky, 1991: 399, Köprülü, 1981: 70, Turan, 2015: 302-311). Yerli Hıristiyan ahalinin Kıbrıslılarla işbirliği yaparak isyanı sonucu elden çıkan Antalya için; I. İzzeddin Keykavus (1211-1220) "*Antalya, düşman kâfirlerin saldırısına karşı sıkı bir korunmaya alınmış deniz kenarında bir şehirdi. Çok güvendiğimiz o bölge şimdi elimizden çıkmıştır.*" diyerek, Antalya'nın geri alınmasının önem ve gereğini vurgulamış, sefere çıkararak Antalya'yı geri almıştır (22 Ocak 1216) (İbn Bibi, 1996: C. I, 169-174, Müneccimbaşı, 2000: C. II, 47-51, Turan, 2015: 307-311). Ermeniler üzerine de yeni bir sefer yapılarak, kervan yollarının güvenliği sağlanmıştır (1215-1216) İbn Bibi, 1996: C. I, 162-167, Güçlüay, 2002: 366-367, Koca, 2002: 134-138).

Alâeddin Keykubad (1220-1237), dönemindeki politikalar ve fetihlerle de Türkiye Selçuklu Devleti siyasi ve iktisadi gücünün zirvesine ulaşmıştır. I. Alaeddin Keykubad (1220-1237), devrinin en önemli fetih olaylarını kısaca şu şekilde sıralayabiliriz; Alaiye ve Alara'nın fethi (1223) (Jansky, 1950: 119, Köymen, 1990: C. LIV, S. CCIX, 414, Baykara, 1982: S. XII, 580); Ermenilerin elinde bulunan topraklardan olan Silifke, Anamur, Manavgat (Magfa), Aydos, Andusane ve çevresinin Mübarizeddin Ertokuş tarafından fethi (1224) (İbn Bibi, 1996: C. I, 354, Turan, 1947: C. XI, S. XXXIII, 418-419, Turan, 2015: 344, Kaşgarlı Aktok, 1990: 114, Tekindağ, 1971: S. II, 145, Uyumaz, 2001: S. XXIX, 122-123) Kâhta (İbn Bibi, 1996: C. I, 292-298), Adıyaman, Çemişkezek, Ahlat (İbn Bibi, 1996: C. I, 300-305, Turan, 2015: 377-378, Jansky, 1950-1955: 120), Van, Bitlis, Erzurum (İbn Bibi, 1996: C. I, 410-418), Erzincan (1228) (İbn Bibi, 1996: C. I, 364-368, Turan, 2015: 351-355), Harran, Urfa, Rakka gibi yerlerin alınması (İbn Bibi, 1996: C. I, 292,305, 443-445, Köprülü, 1981: 74, Merçil, 2014: 143-146, Sümer, 1986: C. L. S. CIIIC, 458, Ataoğlu, 1988: S. III, 76-77), ve Suğdak'ın fethidir (İbn Bibi, 1996: C. I, 315-333, Yakubovsky, 1954: 110-112, Bedirhan, 2015: 265-270, Güçlüay, 2002: 366-367). II. Gıyaseddin Keyhüsrev (1237-1246) döneminde de Sümeysat (İbn Bibi, 1996: C. II, 30-32), Diyarbakır (1240) (İbn Bibi, 1996: C. II, 195-196) ve Meyyafarikin (Silvan) fethedilmiştir (Köprülü, 1981: 74, Sevim, 2002: C. XXV, 349-350). İzlenen fetih politikaları sonucu Selçuklu Türkiyesi dünya ticaretinde önemli bir merkez konumuna ulaşmıştır. Fetih hareketinin son halkasını Sinop'un Rumlardan geri alınması teşkil eder. Sinop, önemli ve sağlam bir liman şehriydi. Suğdak ile ticarete önemli bir kapı durumundaydı. Mu'ine'd-Din Süleyman Pervane (öl. 676/ 2 Ağustos 1277), Sinop'u gemilerle denizden ve karadan 1000 askerle kuşatarak aldı (664/ 1266). Bu durum bize o zaman da Selçukluların deniz kuvvetleri ile gemilerinin olduğunu göstermektedir (Aksarayi, 2000: 63, Turan, 2015: 528, Sümer, 1969: S. I, 37, Kaymaz, 1970: 112-123).

6) TİCARİ ANLAŞMA (İMTİYAZ) VE İŞBİRLİĞİ POLİTİKASI

Türkiye Selçuklu Devleti'nden önceki Türk devletlerinin de ticari işbirliği ve anlaşmalar yaptıkları bilinmektedir (Bedirhan, 1994: 21). Türkiye Selçukluları, Antalya ve Sinop'u fethettikten sonra; önceleri buralarda ticari faaliyetleri bulunan Kıbrıs Krallığı, Venedik vd. batılı devletlerle anlaşmalar yapılması gündeme gelmiştir (Aktan, 1990: 108-109).

6.1) Kıbrıs İle Yapılan Anlaşmalar

Kıbrıs özellikle gıda maddelerini Antalya limanı vasıtasıyla Türkiye'den temin ediyordu. I. Gıyaseddin Keyhüsrev (588-592/ 1192-1196-601-607/ 1205-1211) 1207'de Antalya'yı fethettiğinde; hem Kıbrıslılar eskisi gibi ticareti sürdürmek, hem de Türkler Avrupa ticaretinde Kıbrıs'ı bir köprü olarak kullanmak için ticari anlaşmalar yaptılar (Turan, 2015: 133-135, Turan, 2014:110-111, Güçlüay, 2002:367). Türkiye Selçuklularının ilk ticari anlaşma yaptıkları devlet Kıbrıs Krallığı'dır. Bu anlaşmanın varlığını, Kıbrıs Krallığı Hugues'nun (1210-1218), Ocak 1214 tarihli mektubunda "...*aramızda 6 yıldan beri yeminle tasdik edilen dostluk bulunduğu.*..." ifadesinden anlıyoruz. Buna göre ilk anlaşma 1207 veya 1208 yılında Antalya'nın fethinden sonra yapılmış olmaktadır.

I.İzzeddin Keykavus (1211-1220) ile Kıbrıs Kralı Hugues arasında, 1214 -1216 yıllarında 5 tane resmi mektup teati edilmiştir. Bu mektuplardan ilk 4'ü Kıbrıs kralı Hugues'ya (1210-1218) biri I. İzzeddin Keykavus'a (1211-1220) aittir ve mektuplar Grekçedir (Delilbaşı, 2000: C. XV, S. XXVI)³. Bu mektuplarda

³ Türk Sultanlarının Yunanca'yı diplomatik dil olarak kullandıklarını ilk defa ünlü bilgin ~ampros, "Neos Ellinomnimon" da 1908'de yayınlanmış olduğu "I.Elliniki OS episimos glossa ton Soutlanon" adlı makalesinde bahsetmiş ve Selçuklu ve Osmanlı Sultanlarına ait bazı belgeleri yayınladıktan sonra Venedik Arşivi'nde bulunan XVI. yüzyılda Türk Yöneticilerine ait belgeler hakkında bilgi vermiştir. Sp.Lampros, "İ Elliniki os Episimos glossa ton Soutlanon, NE 5 (1908) 40-78, Sp.Lampros,"Ellinika dimosia grammata tou Soulaou Baylazit II" NE 5(1908)155- 189, Oio Ellinika engrafa ek ton arheion tis Venetias, NE 5(1908)479-481. Günümüze kadar mahafaza edilen Türk Hükümdarlarına ait en eski belge Selçuklu Hükümdarı İzzeddin 'Keykavus'dan Kıbrıs 'kralı Hugues'e gönderilen mektuptur. 1216

uyulacak ticari kurallardan söz edilir. İki tarafın tacirleri, gemicileri karşı tarafın ülkesine serbestçe girip çıkabileceklerdir, Türkiyeli ve Kıbrıslı tacirler, karşılıklı ticaretlerinde yalnızca o ülkede verilmesi gerekli olan gümrük vergisini ödeyeceklerdir. Bu vergi o yıllarda %2 - %3 kadardı. Tacirlerin “*mutat olan resmi vermekle mükellef tutulacakları*” ifadesinden %2 gümrük vergisi alınacağı anlaşılmaktadır. Aynı dönemde Mısır sultanı el-Melikü'l-Adil'in Pissalılardan %16 gümrük resmi aldığı (Heyd, 2000: 418) düşünülürse Türkiye Selçuklu sultanlarının Kıbrıs Krallığına büyük bir imtiyaz tanıdıkları anlaşılır.

Mektuplardaki anlaşmalara göre; Kıbrıs Krallığına ait yerlerde karada yâda denizde korsanlar tarafından ele geçirilen mallar ve gemiler Selçuklu ülkesine sınırsa Kıbrıs'a geri verilecekti. Selçuklulara ait yerlerde korsanlarca ele geçirilen insanlar ve mallar, Kıbrıs'a götürülürse bunu taşıyan gemiler sultana gönderilmeyip batırılacak, içindeki insanlar ve mallar Selçuklulara geri verilecekti. Taraflardan birinin sahillerinde fırtınaya tutulan yâda kazaya uğrayan, diğer tarafa ait gemiler yağma edilmeyecek, içindeki insanlar ve mallar koruma altına alınıp geri verilecekti. İki taraf tacirinden biri karşı tarafta ölecek olursa mallarına dokunulmayıp varislerine geri verilecekti. Anlaşma üç yıl süre ile geçerli olmak üzere yapılmıştı. Fakat bu hükümlere eğer istenirse Kıbrıs Krallığı'nın aracılığı ile Ermeni Kralı, Antakya Prensi yâda başka bir Hıristiyan hükümdar da katılabilecekti (Turan, 2014: 139-143, Turan, 2015: 135, Yuvalı, 1990: 237, Turan, 1990: 117-118, Yuvalı, 1991: 2-4).

6.2) Venedik İle Yapılan Anlaşma

Venedik Cumhuriyeti, I. Alaeddin Keykubad (1220-1237) Selçuklu tahtına çıkınca, İstanbul podestası Jacobus Teopulo'yu sultana elçi olarak göndermiş, J. Teopulo da sultanın sipehsaları Şemseddin Emirü'l-Gazi ile görüşmüş ve bir ticaret anlaşması yapılmıştır. I. Alaeddin Keykubad'ın 8 Mart 1220 tarihinde Venedik ile yaptığı ticaret anlaşmasından; I. İzzeddin Keykavus'un (1211-1220) da Venedik ile ticaret anlaşması yaptığını ve %2 gümrük resmi alındığını öğreniyoruz. Önceleri ise bu resim %10 civarında idi (Turan, 2014: 124-125, Turan, 1990: 118-119, Cahen, 2001: S. XXIX, 134-135, Gordlevski, 1988: 214-215, Heyd, 2000: 368-369, Delilbaşı, 1987: 482-483).

Selçuklu- Venedik ticaret anlaşmasının bugüne ulaşan metni Latice'dir. Bu anlaşma ile tüm Selçuklu tacirleri ile Venedikli tacirler anlaşmada belirtilen haklardan yararlanabileceklerdi, bu anlaşmanın süresi iki yılla sınırlı tutulmuştur. Hükümler genel itibariyle karşılıklılık esasına dayanıyordu. Bu haklar ticari hususlarda tanınmış, hukuki ve siyasi alanlar ayrı tutulmuştur. Ticaret serbestliği, tacirler için can ve mal güvenliği ile gemilerin sığınma hakkı karşılıklılık esasına dayanan haklardandır. Tüm Selçuklu tacirleri ile Venedikli tacirler karşı tarafın ülkesine denizden ve karadan serbestçe girip ticaret yapabileceklerdi. Taraflardan birinin gemisi karşı ülkede tehlikeye maruz kalırsa içindeki kişi ve mallar korunacak ve geri verilecekti. Ölen bir tacirin malları uyuğu bulunduğu devlete iade edilecekti. Her iki devlete ait gemiler üçüncü taraflardan gelebilecek tehlikeler karşısında anlaşmaya taraf olan ülkeye sığınabilecekti. Yukarıda belirtildiği gibi Venedikli tacirler %2 gümrük resmi vererek Türkiye'ye gelebileceklerdi. Türk tacirlerin ise ödemeleri gereken bedel “âdetlerine göre verecekleri miktar” olarak kaydedilmiştir. Bunların dışında Venediklilerin getirecekleri gümrük resminden muaf tutulmuş bazı mallar da ayrıca belirtilmiştir. Kıymetli taşlar, inciler, her türlü gümüş, altın, zahire gümrük resmi alınmayacak mallardandı. 8 Mart 1220 tarihinde Venedik ile yapılan ticaret anlaşmasındaki bir hükme göre; Venediklilerden oluşan bir jüri kurulacak, hırsızlık ve adam öldürme gibi suçlar dışındaki davalara bu mahkeme bakacaktı. Davalı taraflar ister Türk, ister Pissalı yâda başka bir milletten olsun bu hüküm geçeriydi. Selçuklu sularında batan Venedik gemilerinde bulunan canlara ve mallara zarar verilmeyecek, yabancılar da serbest bırakılacaklardı. Türk tacirlerin malları başka yerlerde gasp edilecek olursa bunlar geri verilecekti (Turan, 2014: 125-135, 143-146, Turan, 1990: 119-121, Heyd, 2000: 333-334). Venediklilerin yanı sıra Pissalıların, Provenslilerin, Cenovalıların, Marsilyalıların, Montpellilerin ve vd. Latinlerin 1236 - 1237'lerde Antalya'da ticaret yaptıkları görülmüştür (Turan, 2014:125-135, 143-146, Heyd, 2000: 333-334).

Yabancılar tanınan bu imtiyazlar, devletin zayıfladığı dönemde olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Rubruk'un 4 Nisan 1255'te gördüğü Venedikli ve Cenovalı iki tacir Türkiye'deki şap ticaretini tekellerine aldıkları için “*sultan (II. İzzeddin Keykavus 1246-1249 müstakil 1249-1262 müşterek öl. 1278) sadece bunlar vasıtasıyla şap satabilirdi. Bu ikisi fiyatı, 15 bizantinlerden 50 bizantinere yükseltmişlerdi.*” (Rubruk, 2001:140, Heyd, 2000:353, Turan, 1997: C. VI, 642-645, Sümer, 2002: C. XXV, 255-256) Türkiye Selçuklu sultanları, kendi reayalarına da “bâc, bedraka ve cevâz-ı rah” gibi vergilerden muaf olarak ticaret yapmaları için imtiyazlar tanıyorlardı (Baykara, 1988: C. II, 690).

7) DÜŞÜK TİCARİ VERGİ (GÜMRÜK RESMİ) ALMA POLİTİKASI

Türkiye Selçuklu Devleti'nin yürürlükte tuttuğu ticari vergilerden bazıları şunlardır; “*bac, bedraka, darâib, ubur, zaraib-i avarız (fazla rüsum), tamga, meks, öşür, mukarrerât.*” (İbn Bibi, 1996: C. I, 120-121,

---

tarihli olan mektubun kopyası Vatikan Palatinos kodeksi No: 367 (C.XIII) de bulunmaktadır. Belge önce Lam-ros tarafından yayınlanmıştır.

Aksarayi, 2000: 68, Baykara, 1997: 59-60, Baykara, 1988: C. II, 690) Bu vergilerden bazıları hem hem girişte hem de çıkışta, bazıları limanlarda, geçitlerde, kervan ve yol koruması için alınırdı (Turan, 2014: 56, Baykara, 1997: 59-60, Atan, 1990: 115-119). Türkiye Selçukluları dönemindeki diğer devletlerde gümrük resmi %10'dan aşağı değildi. Mesela Selahaddin Eyyubi (1171-1193) döneminde %20 ila %30 (Şeşen, 1987: 272), el-Melikü'l-Adil Seyfeddin'in (1200-1218) verdiği 1215 tarihli bir beratta %16, altın ve gümüşte %10; Memlük Sultanı Kalavun (1290-1293) devrinde %10 ila %4 arasında gümrük resmi alınırdı (Heyd, 2000: 463,468).

Türkiye Selçuklu Devleti ise en fazla %2 gümrük vergisi alıyor, altın, gümüş, mücevher ve zahireden ise hiçbir vergi almıyordu. Kimi zamanlarda Selçuklu sultanları, tüm tacirlerden ne tür ticaret yaparsa yapsın veya neyin ticaretini yaparsa yapsın hiçbir vergi almamışlardır. Nitekim I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1192-1196/ 1205-1211), Antalya'yı fethettikten (Mart 1207) sonra bir ferman çıkararak; *"bu günden sonra bütün Rum ülkelerinde ne ticareti yapılırsa yapılsın ve oradan hangi tüccar geçerse geçsin vergiden (bâc), geçiş ücretinden (ubur), ilave ve fazla rüsumdan (zarayib-i avarız) muaf tutulmuştur."* (İbn Bibi, 1996: C. I, 120-121, Turan, 2015: 283-286) diyerek ticari faaliyetleri teşvik etmiştir. Zaman zaman da gümrük vergilerinin bazı tüccarlar lehine kaldırıldığı da oluyordu. I. İzzeddin Keykavus (1211-1220); Horasanlı, Iraklı ve Arap tacirlere vergi muafiyeti getirmiştir (Gordlevski, 1988: 215, Turan, 2014: 144).

Kimi zaman da ümera katında hatırı sayılır kişiler aracı olarak, yakınları olan tacirler için vergi muafiyeti istemişlerdir. Nitekim Mevlâna (öl. 1273), müridi olan tacir Şihabeddin'in alış-veriş için Sivas'a gitmesi gerektiğini, fakat bâc alan memurların kimi tutumları sebebiyle oraya gidemeyerek ticaret yapamadığını, bu konularda yardım etmesi, vereceği bir fermanla mezkûr tacirin bâcdan muaf tutulmasını, yazdığı bir mektupla Mu'ine'd-Din Süleyman Pervane'den (öl. 1277) istemiştir (Mevlâna, 2000: 43-44, 260). Mevlâna yine aynı konuda, aynı emire, Sivas emir-i iğdişanınun tacir Şemseddin adlı birinden fazla vergi (bâc) istemekte olması sebebiyle yakınmıştır. Mezkûr tacirden ve onun akrabalarından vergi alınmamasını, bu hususta Sivas emir-i iğdişanına ferman yazılmasını istemiştir (Mevlana, 2000:138, 253).

8) DEVLET SİGORTASI VE TİCARİ GÜVENLİK POLİTİKASI

Türkiye Selçuklu Devleti, sınırları içinde faaliyet gösteren tacirleri ve kervanları korumak için büyük bir itina göstermiştir. Daha önce de anlatıldığı gibi kervansaraylar önemli bir güvenlik unsuru olmuştur. Bunun yanında bir kervan kafilesi yolculuğu sırasında soygunlar vb. sebeplerle zarara uğramasın diye kervansalar (râhdar-tutkavul) emrindeki askeri kıtalarca korunmaktaydı (Turan, 2015: 360, Bedirhan, 2015: 183).

Ticari güvenlik o kadar önemliydi ki, ticari güvenliğe helal getirecek herhangi bir olay savaş sebebi sayılırdı. Bununla ilgili birçok örnek bulunmaktadır; II. Rükneddin Süleyman Şah (1196-1204) tebaasından olan bazı tacirlerin Bizans donanması tarafından, Samsun sahilinde taciz edilerek mallarına el konulması üzerine, gerekli girişimlerde bulunmuş ve tacirlerin zararlarını Bizans İmparatorluğu'ndan tazmin ettirmiştir (Turan, 2014: 123).

I.Gıyaseddin Keyhüsrev (1192-1196/ 1205-1211), Sinop ve Samsun'a hâkim olmak için uğraşan Komnenoslar'ın Karadeniz yolunu kapatarak, tacirlerin Sivas'ta toplanmalarına sebep olmaları nedeniyle 1205'te sefere çıkmış, Karadeniz yolunu ticari ulaşımına açmıştır (İbnü'l-Esir, 1987: C. XII, 201, Turan, 2015: 52). Aynı sultan İznik Rum İmparatoru Theodor Laskaris'in (1204-1222) üzerine, topraklarından İslam ülkelerine giriş ve çıkışlara engel olduğu için sefere çıkmış, bu sefer sırasında vuku bulan Alaşehir Savaşında şehit olmuştur (İbn Bibi, 1996: C. I, 122-123, 130-131). I. İzzeddin Keykavus (1211-1220) Antalya Rumlarının Kıbrıslılarla işbirliği yaparak ayaklanmaları üzerine bir sefer yapmış, Antalya'da güvenliği yeniden sağlamıştır (Turan, 1997: C. VI, 636, Turan, 1948: 416).

Alâeddin Keykubad (1220-1237), bazı tacirlerin şikâyetleri üzerine ticari faaliyetleri ve ticaret yollarını güven altına almak için; Hüsameddin Çoban'ı Suğdak'a (Kırım) Ruslar üzerine, Müberizeddin Çavlı'yı Ermeniler üzerine, Mübarizeddin Ertokuş'u Akdeniz sahillerine sefere memur etmiştir (İbn Bibi, 1996: 319-320, 345-353, Turan, 1997: C. VI, 658-659).

II. Gıyaseddin Keyhüsrev'den (1237-1246) itibaren siyasi istikrarın sarsıldığı malumdur. Bu olumsuz durum ticari güvenliği de ortadan kaldırmıştır. Böyle bir ortamda kervanlara yönelik çapul ve soygun hadiseleri çoğalmıştır (Ebu'l-Ferec, 2011: C.II, 595-596, Aksarayi, 2000: 177-178). Mu'ine'd-Din Süleyman Pervane (öl. 2 Ağustos 1277) döneminde ise nispi olarak ticari asayişin yeniden sağlandığı görülmektedir (Eflâki, 1986: C. I, 247, Kaymaz, 1970: 127-130).

Devlet sigortasına gelince; Niketas Khoniates'in verdiği bilgiye göre, III. Alexios Angelos (1195-1203), Karadeniz'de seyreden gemilere saldırması için Konstantinos Frangopoulos adındaki bir adamını görevlendirmiş, bunun yağmaları sonucu zarara uğrayan tacirler, III. Alexios Angelos'a (1195-1203) müracaat ettilerse de bir sonuç alamamışlar, bunun üzerine mağdur duruma düşen tüccar kafilesi içinde bulunan Konyalı tacirler, Sultan II. Rükneddin Süleyman Şah'a (1196-1204) hallerini arz ettiklerinde, Sultan, bu tacirlere 50 maden gümüşün tazminat olarak verilmesini sağlamıştır (Witteck, 1970: C.I, 220-221).

Yine bir grup tacir, I. Gıyaseddin Keyhüsrev'e (1192-1196/ 1205-1211) gelerek, "çoluk-çocuğumuzun nafakasını sağlamak için; Horasan, Irak vd. yerlerini gezerek dünyanın çeşitli yerlerinde yolculuklar yaptık. Mısır tarafına gidip iyi bir ticaret yaparak bol miktarda kâr elde ettik. Oradan İskenderiye'ye gittik. Frenklerin ve Magriplilerin imal ettikleri çeşitli mallar ve eşyalar aldık. Gemiyle Antalya'ya gelince Frenkler mallarımıza el koydular." şeklinde şikâyetle bulduklarında, Sultan; "mallarınızı geri alıp, onları eksiksiz ve sağlam olarak size teslim etmeden yerime oturmayacağım. Bulunmayan eşyanızı kendi hazinemden karşılayacağım." diyerek Antalya seferine çıkmıştır (İbn Bibi, 1996: C.I, 115-116). I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1192-1196/ 1205-1211), Antalya'yı fethettikten (1207) sonra ganimetin beşte birini devletin hazinesine ayırdı. Sonra davacı olan tacirleri çağırarak; onların eşya ve kumaşlarının her birinin nicelik ve niteliklerini liste halinde yazdırdı. Tüccarlara ait olduğu halde askerin elinde ganimet olarak bulunanlar sahiplerine verildi. Kayıp mallar ise tespit edilmiş, yerlerine yenileri padişahın hazinesinden (hazine-i has) alınarak tacirlere verilmiştir (İbn Bibi, 1996: C. I, 119-120, Turan, 1947: C. XI, S. XXXXIII, 416-418, Turan, 2014; 127, Baykara, 1997: 38-39).

Buna benzer bir olay da I. Alaeddin Keykubad (1220-1237), Kayseri'de iken yaşanmıştır; bir tacir "dâdgâh" a girerek "kâr için denizler karalar aşış dünyayı dolaştım. Kıpçak, Bulgar, Rus diyarlarından size yönelmişim. Hazer'de (Karadeniz) elimdeki her şeyi aldılar" demiştir (İbn Bibi, 1996: C.I, 118-119). Başka bir tacir, "ben Halep'ten buraya geliyordum, Ermeni Leon'un (öl.1219) topraklarından geçerken mallarımı aldılar" diyerek şikâyetle bulunmuştur, üçüncü tacir, "Antalya yerlilerindenim tüm mallarımı alıp, Mısır yoluna koyulduğumda gemide Frenk (Avrupalı) korsanlar bizi soydular" diyerek sultandan yardım istemiştir. Bunun üzerine söz konusu tacirlerin zararları hazineden karşılanmıştır (Köprülü, 1331: S. V, 198-199). Bu örnekler ile 19 Temmuz 1216 tarihli, Kıbrıs Kralı Hugues'nun (1210-1218), I. İzzeddin Keykavus'a (1211-1220), yine I. İzzeddin Keykavus'un Krala gönderdiği Eylül 1216 tarihli mektuplardaki (Turan, 2014: 141-143, Koca, 1997, 68-69) hükümler Türkiye Selçuklu Devleti'nin bir nevi ticari sigorta uygulaması olduğunun açık delillerindendir (Köprülü, 1981: 104, Turan, 2014: 127, Cahen, 2001: S. XXIX, 173).

9) TİCARET HUKUKU VE YARGI POLİTİKASI

Yukarıda sözü edilen 8 Mart 1220 yılında I. Alaeddin Keykubad (1220-1237) ile Venedik Dukası adına, Jacobus Teopula'nun yaptıkları anlaşmaya göre; Venedikliler ile diğer Latin Devletleri arasında çıkacak olan anlaşmazlıkları gidermek için, Venediklilere mahkeme ve jüri oluşturarak davalara bakma hakkı ve yetkisi verilmiştir. Bu yetki "eğer Venediklilerle ve başka Latinler, Pissalılar veya diğer kavimler onun memleketlerinde bir ihtilaf vuku bulursa, Venedikliler arasından seçilecek bir jüri (hususî mahkeme) tarafından muhakeme edilmelerine karar verilmiştir. Katil ve hırsızlık vakaları sultanın kendi mahkemesinde rüyet edilecektir" (Turan, 2014: 144). şeklinde anlaşma metnine kaydedilmiştir. Bu hak tek yanlı olarak Venediklilere verilmiştir. Buna göre Selçuklu topraklarında her hangi bir Venedikli ile kendi vatandaşlarından biri ya da Pissalı veya başka bir yabancı arasında dava konusu olabilecek bir anlaşmazlık baş gösterdiğinde, Selçuklu kadıları bu gibi davalara bakmayacaktı. Bunun için Venedikliler arasında seçilecek bir jüri söz konusu davayı görecekti.

Selçuklu Devleti kadıları, sadece hırsızlık ve cinayetle ilgili davalarda yabancılara müdahale edecek, bu gibi meselelere sultanın mahkemeleri bakacaktı (Turan, 2014:144-145, Heyd, 2000: 334, Cahen, 1994:122, Turan, 1990: 120-121). Selçuklu, Venedik anlaşmasının tanıdığı özel yarılama ayrıcalığı, Ortaçağda geçerli olan, "yasaların kişiselliği" ya da kişilerin yabancı ülkelerde kendi devletlerinin hukukuna bağlı olmaları, kurallarının bir sonucudur. Özel yargı hakkının tanınması ülkeler ve devletlerarasındaki din ve kültür farkları, dolayısıyla da hukuk sistemlerinin ayrı ayrı olması ile açıklamak yetersiz kalır. Çünkü yalnızca Hıristiyan devletlerle Müslüman devletlerarasında değil, iki Hıristiyan devlet arasında yapılan anlaşmalarda bile bu tür özel yargılamalara yer verilmemiştir (Turan, 1990: 123).

Hırsızlık ve katil olayları ise sultanın kendi mahkemelerinde görülüyordu. Burada bahsedilen, şer'i mahkemelerden ziyade başkentte örfi davalara bakan "divan-ı adl" veya "divan-ı mezalim" denilen mahkemelerdir. Daha önce de sözü geçen, Frenk (Avrupalı) korsanlar ve Ermeni Leon'un (öl. 1219) adamları tarafından soyulan Türk ve yabancı tacirlerin şikâyetlerini Selçuklu sultanları bu divanda (dadgâh), adalet işlerine bakarken dinlemekte idiler (İbn Bibi, 1996: C.I, 317-318, Köprülü, 1331: 198-199). I. Alaeddin Keykubad (1220-1237) zamanında bu mahkeme bizzat sultanın başkanlığında kurulurdu. Ancak daha sonra işlerin çoğalması sebebiyle, şer'i mevzular dışında kalan örfi davalara, divana (kabineye) mensup "emir-i dad" veya "emir-i adl" unvanını taşıyan bir devlet adamı bakar olmuştur. Emir-i dad'ın belli başlı vazifeleri arasında; bir suç duyurusu olduğunda durumu araştırmak, suçluları veya gözden düşen emirleri yakalamak, sultan tarafından verilen emirleri uygulamak gibi işler vardı. Diğer taraftan, Türkiye Selçuklularında şer'i davalara veya hukuki işlere kadılar bakarlardı (İbn Bibi, 1996: C. I, 289, Uzunçarşılı, 1988: 131-132, Turan, 1990: 123, Merçil, 1999: C. LIX, S. CCXXIV, 327-339).

Bu politika ile batılı devletlere mensup tacirlerin, Türkiye’de kendi hukuklarına göre hareket etmeleri sağlanmış, bu da ticari serbestliği artırdığı için diğer olumlu şartlarla birlikte Türkiye’nin uluslararası ticarete bir cazibe merkezi olmasını sağlamıştır.

10) TİCARİ TEŞKİLAT, MÜESSESE VE MEMURLAR

Türkiye Selçukluları, ticari hayatın gerektirdiği her türlü tedbiri alarak, teşkilatlanmayı sağlayarak tacirlerin rahatlıkla mesleklerini icra etmelerini sağlamışlardır. Mesela, I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1192-1196/1205-1211) Antalya’yı, I. İzzeddin Keykavus (1211-1220) Sinop’u fethettiklerinde buralara; kadı, hatip, imam, müezzin ve her bölgeden ve her şehirden zengin, güçlü, itibarlı hâceler (tacir) seçerek adamları ve malları ile birlikte buralara yerleştirmişlerdir. Bu bilgilerden ticari merkezlerde her türlü teşkilatın kurulduğu, gerekli memurların görevlendirildiği anlaşılmaktadır (Kafesoğlu, 2014: 91 vd. Ülkütaşır, 1949: 114). Türkiye Selçuklularında birçok ticari müessese ve memuriyet bulunmakla birlikte biz burada bunlardan bir kaçına değinerek kısa malumat vereceğiz.

a- Büyük Divan: Türkiye Selçuklu Devleti’nin en büyük idari kurumu “*Büyük Divan*” (Dâdgâh, Divan-ı Saltanat) idi. “Büyük Divan”ın üyeleri arasında “*Hacegân*” (Büyük tacirler) de bulunurdu (Baykara, 1985:61-62). I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1192-1196/1205-1211), tacirlerin şikâyetlerini bu divanda dinleyerek, Antalya’ya sefer kararı almıştı (İbn Bibi, 1996: C. I, 115-117, Uzunçarşılı, 1988:87-89, Turan, 2014: 132).

b- Divan-ı İstifa: Divan-ı İstifa (Maliye Bakanlığı) ve bunun reisi olan müstefi, devletin bütün mali işlerine bakardı (Uzunçarşılı, 1988:95). Kale ve sınırlarda gümrük teşkilatı ve vergileri denetleme yetkine sahipti (Turan, 2014: 6). Gümrük vergisinin bazı zamanlarda kale dizdarlarınca alındığı da olurdu (Atan, 1990:120).

c- Sahil Melikliği (Melikü’s-Sevahil): Gemi filolarının, limanların ve sahillerin reisine “Reisü’l-Bahr, Emirü’s-Sevahil veya Melikü’s-Sevahil” denilirdi (Togan, 1931: C.I, 35, Uzunçarşılı, 1988:125,258, Kuşçu, 2002, C. VI, 186). Bahaeddin Muhammed ve Hilafet Gazi bu görevde bulunan kişilerdendi (İbn Bibi, 1996: C.II, 203, Aksaraylı, 2000, 56,95, Eflâki, 1986: C. II, 1V, 6).

d- Ahi Birlikleri: Ahiler, üretimde olduğu kadar ticarete de aktif rol oynamakta idiler. Nitekim ahi zaviyelerine başka köylerden, şehirlerden ve hatta yabandan (başka ülkelerden) tacirler gelirdi (Hacıgökmen, 2001: 253). Ahi Sinan’ın Osmanlı Türkçesi ile yazılan Şecere-namesinde; “*tüccarlar gelince, ocaklı esnafta lüzumlu olan malları zaviye kapısına indirir. Ahi Baba, kethüda, yiğitbaşı, tekkenişin tüccarla pazarlık ederler ve malı teslim alırlar. Bu mallar belirlenmiş esaslara göre yiğitler tarafından ocaklı esnafa dağıtılır*” (Hacıgökmen, 2001:138,222,253) denilmektedir. Buna göre ahiler ve ahi zaviyeleri yerli esnaf ile milletlerarası ticaret yapan tacirler arasındaki ticari ilişkileri düzenleyen, onları sevk ve idare eden kişi ve kurumlardır.

e- Tercümanlar: Yabancı uyruklu tacirlerin büyük divanda, mahkemelerde ve başka yerlerde rahatlıkla işlerini yürütmeleri, davalarının görülmesi, dertlerinin anlaşılması için bunların dillerini bilen tercümanlar görevliydi. Türkiye Selçuklularında; Emir-i Kebir Eseddin Ali b. Yağıbasan b. Ebu Salim ile Şerefeddin Osman adı bilinen tercümanlardandı (İbn Bibi, 1996: C. II, 106,134, Köprülü, 2002: 165, Turan, 1950- 1955: 161-162, 174).

f- Gümrük İşleri: Türkiye Selçukluları, daha I. Rükneddin Süleyman Şah (1075-1086) döneminde İstanbul Boğazında gümrük daireleri kurarak, gemi geçişlerini kontrol altına almışlar ve gümrük vergisi tahsiline başlamışlardır (Komnena, 1996: 124, Turan, 2015:61). Gümrük vergisinden muaf tutulanlar dışındaki malların hem ihracatından, hem de ithalatından gümrük vergisi alınır. XIII. Yüzyılda deniz yolu ile yapılan ticaretten alınan günlük vergi gelirin 1000 sultani altın olduğu belirtilmektedir. Bu verginin tutarı %2 veya %3 kadardı (Saint-Quentin, 2006: 68-78, Atan, 1990: 115-116).

g- Kervanbaşı (Sârbân): Ticari malların karadan naklinde kullanılan en önemli vasıta; deve, at, katır ve eşek vb. hayvanlardan yalnız birinin veya bir kaçının birlikte bulunduğu kervanlardır. Kervanlarda bazı zamanlarda birkaç bin deve bulunabilirdi. Deveciler, kervanlardaki develere bakar, otlatır, yükler ve indirirlerdi. Kervanbaşı, kervanları sevk ve idare eder, yol güzergâhlarını, konaklama yerlerini tespit ederdi (Merçil, 2000:163, Bozkurt-Yüksel, 2002: C. XXV, 298-299).

h- Tutkavul (Tugavul-Tugagul): Ticari yollar ve derbentlerde, güvenliği sağlayan askeri kıtaların reislerine “*Tutkavul (Kervansalar, Rah-dâr)*” denirdi. Tutkavullar yol muhafızlığı yaparlar, kervanların korunmasını sağlardı. Bir Tutkavul uyuduğunda, hırsızlar veya haydutlar kervanı soyarlardı (Mevlâna, 2006: C. VI, 46, Orhonlu, 1990: 16). Yine Tutkavullar, kervanlardaki yolcular arasında hırsız veya kaçak olup olmadığını kontrol ederlerdi. Çünkü bazen casuslar tacir kisvesi altında dolaşırlardı (Nizamü’l-Mülk, 1998: 110). Kaynaklarda, Tutkavul Nahçı diye birinin adı geçmektedir (Temir, 1989:164,168-169).

Tacirler, Tutkavulların yaptığı koruma hizmetine mukabil belli bir miktar ücret öderlerdi. Pegolotti’nin kaydına göre, XIV. Yüzyılın ilk yarısında, Erzurum - Tebriz yolundaki Sarımsaklı ’da

(Sermessacalo) Tutkavullara (tantaulaggio) bir yük ticari eşya için 0,5 akçe, daha ilerdeki bir mevkiye de yine bir yük ticari eşya için 0,5 akçe ücret ödenirdi (Pegolotti, 1970:29, Turan, 2004:34).

i- Tellal: Pazarlarda; tacirlere alım-satım işlerinde yardım ederlerdi. Tellallar, kervansaraylara giderek buralardaki tüccarların ne gibi mallar getirdiklerini araştırırlar, pazarlarda, kumaş vb. malları uygun fiyattan satacaklarını söylerlerdi. Tellallar, esir pazarlarında da çalışarak esirleri satalardı. Sivas'ta tellallara ait bir çarşı dahi vardı (Merçil, 2000:180, Yinanç, 1994: 39).

j- Muhtesip: Bu görevlilerin her şehirde fiyatları ve terazileri (ölçü ve tartıları) denetlemek, alış-verişlerin doğrulukla yürümesini sağlamak, şehir pazarlarında satılan mallara hile ve hıyanetin karıştırılmamasını sağlamak, dirhemleri kontrol etmek gibi vazifeleri vardır (Nizamü'l-Mülk, 1998:72-73, Cahen, 1994: 148-149).

Sonuç

- Türkiye Selçuklu sultanları ilk etapta ticari konumu ve önemi olan yerleri daha devletin kuruluşundan itibaren fethetmeye girişmişlerdir. Bu politikanın ilk takipçisi I. Rükneddin Süleyman Şah'tır (1075-1086). Süleyman Şah, önemli bir ticari liman olan Antakya'yı, İznik'ten gelerek 1084 yılında fethetmiştir. Ticari maksatlı fetihler dizisi I. İzzeddin Keykavus (1211-1220) döneminde de sürmüştür, Akdeniz'in yanı sıra Karadeniz'e de açılmak amaçlanmış, Canik (Samsun) tekfurunu Alexios'un (Kir Alexi) Türk topraklarına saldırıları da artınca düzenlenen sefer ile önemli bir liman şehri olan Sinop 611/ 22 Ekim 1214'te fethedilmiştir. Alâeddin Keykubad (1220-1237), dönemindeki politikalar ve fetihlerle de Türkiye Selçuklu Devleti siyasi ve iktisadi gücünün zirvesine ulaşmıştır.

- Kıbrıs özellikle gıda maddelerini Antalya limanı vasıtasıyla Türkiye'den temin ediyordu. I. Gıyaseddin Keyhüsrev 1207'de Antalya'yı fethettiğinde; hem Kıbrıslılar eskisi gibi ticareti sürdürmek, hem de Türkler Avrupa ticaretinde Kıbrıs'ı bir köprü olarak kullanmak için ticari anlaşmalar yaptılar. Venedik Cumhuriyeti, I. Alaeddin Keykubad (1220-1237) Selçuklu tahtına çıkınca, İstanbul podestası Jacobus Teopulo'yu sultana elçi olarak göndermiş, J. Teopulo da sultanın sipehsaları Şemseddin Emirü'l-Gazi ile görüşmüş ve bir ticaret anlaşması yapılmıştır. I. Alaeddin Keykubad'ın 8 Mart 1220 tarihinde Venedik ile yaptığı ticaret anlaşmasından; I. İzzeddin Keykavus'un (1211-1220) da Venedik ile ticaret anlaşması yaptığını ve %2 gümrük resmi alındığını öğreniyoruz.

- Türkiye Selçuklu Devleti, sınırları içinde faaliyet gösteren tacirleri ve kervanları korumak için büyük bir itina göstermiştir. Bunun yanında bir kervan kafilesi yolculuğu sırasında soygunlar vb. sebeplerle zarara uğramasın diye kervansalar (râhdar-tutkavul) emrindeki askeri kıtalarca korunmaktaydı. Ticari güvenlik o kadar önemliydi ki, ticari güvenliğe helal getirecek herhangi bir olay savaş sebebi sayılırdı. Bununla ilgili birçok örnek bulunmaktadır.

- Selçuklu, Venedik anlaşmasının tanıdığı özel yarılama ayrıcalığı, Ortaçağ'da geçerli olan, "yasaların kişiselliği" ya da kişilerin yabancı ülkelerde kendi devletlerinin hukukuna bağlı olmaları, kurallarının bir sonucudur.

- Selçuklu Sultanları sanayi üretimini artırmak için Ahi Teşkilatı'na büyük destek vermişler, Türkiye'deki büyük şehirlerde sanayi tesisleri ve çarşılar kurmuşlardır.

- Türkiye Selçuklu sultanları, ülkenin pek çok bina ile mamur hale getirilmesine büyük önem verdikleri için, imar ve inşaa işlerine girişmişlerdir. Yeni fethedilen bir yer olduğunda burası kısa sürede her türlü imkân seferber edilerek, gerekli altyapı ile tesisler yapılmış, buralar yaşanılır bir belde durumuna kavuşturulmuştur.

KAYNAKÇA

AGACANOV, Sergey Grigoreviç (2006). *Selçuklular*, (Rusçadan Çevirenler, Ekber N. Necef / Ahmet R. Annaberdiyev), Ötüken Neşriyat, İstanbul:

AHMED b. Yusuf b. Ali b. el-Ezrak el-Farikî (1990). *Tarih-u Meyyafarikin ve Âmid*, (A Muslim Principality in Crusader Times The Early-Artuqid State), (çev. Carole Hillenbrand), İstanbul:

AHMED bin Mahmud (2011). *Selçukname*, (Haz. Erdoğan Merçil), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul:

AHMED Eflâki (1986). *Ariflerin Menkıbeleri, Mevlana ve Etrafındakiler*, C. I-II (çev. Tahsin Yazıcı), İstanbul:

AKALIN, Şebnem (2002). "Kervansaray" , *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 27, TDV. Yayınları, İstanbul:

AKNERLİ Grigor (1954). *Moğol Tarihi*, (çev. Hrand Andreasyan), İstanbul:

AKSULU, Işık (2001). "Bir Selçuklu Mimari Mirası Beşiği –Tokat Kenti" , *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri*, C. I, Konya:

AKTAN, Turhan (1990). *Türk Gümrük Tarihi*, TTK. Yayınları, Ankara:

AKTOK KAŞGARLI, Meliha (1990). *Kilikya Ermeni Baronluğu Tarihi*, Ankara:

ALPTEKİN, Coşkun (1994). "Türkiye Selçukluları", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, (DGBİT), C. 7, Konya:

ALPTEKİN, Coşkun, (1994) "Artuklular", *DGBİT*, C. VIII, Konya:

ALTINTAŞ, Ahmet (1998). *Türkiye Selçuklularında Sosyal ve Ekonomik Hayat*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ANNA Komnena, (1996). *Alexiad (Malazgirt'in Sonrası)*, (çev. Bilge Umar), İstanbul:

- ANONİM Selçukname (1952). *Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III*, (çev. F. Nafiz Uzluk), TTK. Yayınları, Ankara:
- ARSLAN, Ahmet (1997). *İbni Haldun'un İlim ve Fikir Dünyası*, Vadi yayınları, Ankara:
- ASLANAPA, Oktay (1974). "Türk Denizciliği ve Selçuklu Tersaneleri", *Türk Kültürü*, Sayı CVIL, Ankara:
- ASLANAPA, Oktay (1984) *Türk Sanat Tarihi*, İstanbul:
- ATAN, Turhan (1990). *Türk Gümrük Tarihi*, TTK. Yayınları, Ankara:
- ATAOĞLU, Remzi (1988). "Alaeddin Keykubad ve Türkiye Selçukluları- Artuklu Münasebetleri", *Selçuk Dergisi*, Sayı III, Konya:
- BAKIR, Abdülhalik (2001). "Ortaçağ İslam Dünyasında Dokuma Sanayi", *Bellekten*, C. LXIV, Sayı 241, Ankara:
- BAKIR, Abdülhalik (2001). "Orta Çağ İslam Dünyasında Deri, Tahta ve Kağıt Sanayi", *Bellekten*, C. LXV, Sayı CCXLII, Ankara:
- BAŞ, Ali (1996). "Konya-Hatunsaray-Seydişehir Kervanyolu Üzerine Düşünceler", *V. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri*, Konya:
- BAYAT, Ali Haydar (1991). "Anadolu Selçuklu Hastane Vakfiyelerinin Tek Örneği Olarak Sivas Darü's-şifası Vakfiyesi (1 Muharrem 615/ Mart 1218)", *Türk Kültürü*, Sayı CCCXXXIII, Ankara:
- BAYBURTLUOĞLU, Zafer - Madran, Emre (1981). "Anadolu'da 1308 Miladi Yılına Kadar Gerçekleştirilmiş Türk-İslam Yapıları Üzerine Sayısal Sinamalar", *VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, C. II, Ankara:
- BAYKARA, Tuncer (1988). "Türkiye Selçuklularında Bazı Vergilere Dair", *IX. TTK. Kongre Bildirileri*, C. II, Ankara:
- BAYKARA, Tuncer (1997). *I. Gıyaseddin Keyhusrev (1164 - 1211) Gazi-Şehit*, TTK. Yayınları, Ankara:
- BAYKARA, Tuncer, (1982). "Alaiye'de Bazı Yeni Kitabeler", *İÜ. Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı XII, İstanbul:
- BAYKARA, Tuncer (1985). *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, Ankara:
- BAYRAM, Mikail (1991). *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu*, Konya:
- BAYRAM, Mikail (1991). "Bacıyan-ı Rum (Anadolu Bacıları) Hakkında Bazı Yeni Kaynaklar", *X. Türk tarih Kongresi Bildirileri*, C. III, (Ankara 22-26 Eylül 1986), Ankara:
- BAYRAM, Mikail (1993). "Selçuklular Zamanında Malatya'da İlmî ve Fikri Faaliyetler", *I-II. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildiriler*, Konya:
- BAYRAM, Mikail (1993). *Şeyh Evhadî'd-Din Hâmid el-Kirmani ve Evhadiyye Tarikatı*, Konya:
- BAYRAM, Mikail (1994) "Selçuklular Zamanında Anadolu'da Bazı Yörelere Arasındaki Farklı Kültürel Yapılanma ve Siyasi Boyutlar", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı I, Konya:
- BAYRAM, Mikail (1994). *Fatma Bacı ve Bacıyan-ı Rum*, Konya:
- BAYRAM, Mikail (1995). *Tasavvufî Düşüncenin Esasları (Ahi Evren)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara:
- BAYRAM, Mikail (1999). "Anadolu Selçukluları Zamanında Konya'nın Yeniden Kurulması ve Gelişmesi", *Prof.Dr. İsmail Aka Armağanı*, İzmir:
- BAYRAM, Mikail (2001). "Anadolu Selçuklularında Devlet Yapısının Şekillenmesi", *Cogito*, Sayı: 29, İstanbul:
- BAYRAM, Mikail (2001). "Uç Beyi Mehmed Bey Kimdir?", *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi, Bildirileri*, C. I, Konya:
- BAYRAM, Mikail (2001). *Tarihin Işığında Nasreddin Hoca ve Ahi Evren*, İstanbul:
- BEDİRHAN, Yaşar (1994). *Ortaçağda İpek Yolu Hakimiyeti ve Türk Yurtları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BEDİRHAN, Yaşar (2002). "Anadolu Nüfus Hareketleri ve Selçuklu Sultanlarının İskan Politikası", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı, CXL, İstanbul:
- BEDİRHAN, Yaşar (2015). *Selçuklular ve Kafkasya*, Nobel Akademik Yayıncılık, 3. Baskı, Ankara:
- BOSWORT, C. E. (1995). "Seldjukids; Administrative, Social and Economic History in Anatolia" *TEİ*, C. VIII, Leiden:
- BOZKURT, Nebi - Yüksel, Ahmet Turan (2002). "Kervan", *TDVİA*. C. XXV, Ankara:
- BOZKURT, Nebi (1997). "Halı", *TDVİA*. C. XV, İstanbul:
- BURGU, Yavuz Selim (2011). *Anadolu Selçukluları, Alaeddin Keykubad ve Zamanı*, Selenge Yayınları, İstanbul:
- CAHEN, Cl. (1972). "İbn Said Sur L'Asie Mineure Seldjuquide", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. VI, Sayı X-XI, Ankara:
- CAHEN, Cl. (1978). "Keyhüsrev I", *The Encyclopedia of İslam*, C. IV, Leiden:
- CAHEN, Cl. (1978). "Keykubad I", *The Encyclopedia of İslam*, C. VI, Leiden:
- CAHEN, Cl. (1994). *Osmanlıdan önce Anadolu'da Türkler*, (çev. Y. Moran), İstanbul:
- CAHEN, Cl. (2001). "XIII. Yüzyıl Başlarında Anadolu'da Ticaret", *Cogito*, Sayı XXIX, İstanbul:
- ÇAY, Abdülhaluk (1987). *II. Kılıç Arslan*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara:
- ÇEÇEN, Kâzım (2002). "Köprü", *TDVİA*. C. XXVI, Ankara:
- ÇULPAN, Cevdet (1975). *Türk Taşköprüleri*, (Ortaçağdan Osmanlı Devri Sonuna Kadar), TTK. Yayınları, Ankara:
- DELİLBAŞI, Melek (1987). "Anadolu Selçukluları Ve Beylikler Döneminde Batı İle Ticari İlişkilere Genel Bir Bakış", **Tarihte Türk Devletleri II**, Ankara:
- DELİLBAŞI, Melek (1991). "Türk Sultan ve Beyliklerine Ait Yunanca Belgeler Hakkında Bazı Bilgiler", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XV, Sayı XXVI, Ankara:
- DEMİRKENT, Işın (1996). *Türkiye Selçuklu Hükümdarı I. Kılıç Arslan*, TTK. Yayınları, Ankara:
- DENİZ, Orhan (1981). "Uşak'ta Bir Köprü Kitabesi Çanlı Köprü", *Vakıflar Dergisi*, Sayı XIII, Ankara:
- DOĞAN, Mehmet (1996). *Büyük Türkçe Sözlük*, İz Yayıncılık, İstanbul.
- Ebu'l-Abbas Şihabüddin Ahmed b. Ali el- Kalkaşendi (1987). *Subhu'l-'Aşa fi Sınâti'l-İnşâ*, C. V, Beyrut:
- Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî, (2011). *Tarihi Muhtasari'd-Düvel*, III/2. Dizi, Sayı: 2, TTK. Yayınları, Ankara:
- EDHEM (Eldem), Halil (1982). *Kayseri Şehri* (Selçuklu Tarihinden Bir Bölüm), (Haz. Kemal Göde), Ankara:
- ERDEM, İlhan (2001). "Türkiye Selçuklularında Fetih Metodu ve Uygulanışı", *I. Uluslararası Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri*, C. I, Konya:
- er-RAVENDİ, Muhammed b. Ali b. Süleyan er-Rävendi (1999). *Râhat-Üs-Sudûr ve Âyet-Üs-Sürûr I*, [Çeviren, Ahmed Ateş], Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara:
- EYİCE, Semavi (1989). "Altıgöz Köprüsü", *TDVİA*. C. II, İstanbul:
- EYİCE, Semavi (1991). "Argıt Hanı", *TDVİA*. C. III, İstanbul:
- EYİCE, Semavi (1993). "Çoban Köprüsü", *TDVİA*. C. VIII, İstanbul.
- EYİCE, Semavi (1998). "Akköprü", *TDVİA*. C. II, İstanbul:
- GORDLEVSKI, V. (1988). *Anadolu Selçuklu Devleti*, (çev. Azer Yaran), Ankara:
- GÖDE, Kemal (1999). "Kadıbağlarının Tarihi Önemi", *XII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, C. II, Ankara:
- GÖKBİLGİN, Tayyip (1997). "Tokat", *İA*. C. XII/I, Eskişehir:
- GÜÇLÜAY, Sezgin (2002). "Anadolu Selçuklu Devleti'nin Ticaret Politikası", *Türkler*, C. VII, Ankara:
- Hacı Bektaş-ı Veli (1958). *Menakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli* (Velayetname), (Haz. Abdülbaki Gölpınarlı), İnkılap yayınları, İstanbul:

- HACIGÖKMEN, M. Ali (2001). *Ahi Sinan b. Mes'ud ve Şecere-nâmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- HEYD, W. (2000). *Yakınoğlu Ticaret Tarihi*, (çev. E. Ziya Karal) TTK. Yayınları, Ankara:
- HINZ, Walter (1990). *İslam'da Ölçü Sistemleri*, İstanbul:
- Ioannes Kinnamos'un *Historia'sı* (2001). (1118-1176), (Yayına Haz. Işın Demirkent), TTK. Basımevi, Ankara:
- İBNİ Batuta (1993). *Tuhfetu'n-Nuzzar fi Garabi'l-Emsar ve Acaibi'l-Efsar*, C. I, İstanbul 1333-1335, (çev. Mehmet Şerif, Yeni harflere Çev. Mümin Çevik), İstanbul:
- İBNİ Bibi (1996). *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-umûri'l-Alâiyye*, C. I, (Çeviren, Mürsel Öztürk), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara:
- İBNİ Haldun, Abdurrahman Ebu Zeyd (1991). *Mukaddime*, C. I, (çev. Süleyman Uludağ), Dergah Yayınları, İstanbul:
- İBNÜ'L -Kalanisi (1932). *Zeylû Târîhi Dımaşk: The Damascus Chronicle of the Crusades*, (İngilizce terc. H.A.R. Gibb) Leiden:
- İBNÜ'L-Esir, Ebu'l-Hasan İzzeddin Ali (1987). *el-Kâmil Fi't-Tarih*, (çev. Abdülkerim Özeydin), C. XII, İstanbul:
- İbnü'l-Ezrak Ahmed b. Yusuf b. Ali (1992). *Meyyafarikin ve Amid Tarihi (Artuklular Kısım)*, (çev. Ahmet Savran), Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi yayınları, Erzurum:
- İLGÜREL, Mücteba (1993). "Çaka Bey", TDVİA. C. VIII, İstanbul:
- İLTER, Fügen (1978). *Osmanlılara Kadar Anadolu Türk Köprüleri*, Ankara:
- İNALCIK, Halil (1999). "Batı Anadolu'da Yükselen Denizci Gazi Beylikler, Bizans ve Haçlılar", *Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu*, Ankara:
- JANSKY, Herbert (1950). "Selçuklu Sultanlarından Birinci Alaeddin Keykubad'ın Emniyet Politikası", *Zeki Velidi Togan Armağanı*, İstanbul:
- KAFESOĞLU, İbrahim (2014). *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, Ötüken yayınları, İstanbul:
- KAŞGARLI AKTOK, Meliha (1990). *Kilikya Tabi Ermeni Baronluğu Tarihi*, Ankara:
- KAYAOĞLU, İsmet (1992). "Selçuklular Döneminde Konya'da Ticari Hayata Bir Bakış", *S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı I, Konya:
- KAYMAZ, Nejat (1970). *Pervane Mu'inü'd-Din Süleyman*, Ankara:
- KAZVİNİ Hamdullah Müstevfi (1913). *Tarih-i Güzide*, (İng. Çev. G. Browne), Leiden:
- KAZVİNİ, Zekeriya b. Muhammed b. Mahmud Kazvini (2009). *Asaru'l-Bilad*, (İnceleme ve Değerlendirme, Murat Ağası) İstanbul:
- KERİMÜ'D-Din Mahmud Aksarayi (1943). *Selçuki Devletleri Tarihi*, (Çev. M. Nuri Gençosman), (Notlar F. Nafiz Uzluk), Ankara:
- KERİMÜ'D-DİN Mahmud Aksarayi (2000). *Müsameretü'l-Ahbar ve Müsayeretü'l-Ahyar*, (çev. Mürsel Öztürk), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara:
- KESİK, Muharrem (2003). *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara:
- KESİK, Muharrem, *Cenabi Mustafa Efendi, el- 'Aylemü'z-Zahir fi Ahvali'l- Evail ve'l-Evahir, Anadolu Selçukluları İle İlgili Kısımın Tenkidli Metin Neşri*, İstanbul: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KHONİATES, Niketas (1958). *Die Krone Der Komnenen*, (Alm. Çev. Franz Grabler), Köln:
- KHONİATES, Niketas (2004). *Niketas Khoniates'in Historia'sı (1195-1206) / İstanbul'un Haçlılar Tarafından Zaptı ve Yağmalanması*, (Türkçe çev. Fikret İşıltan), Dünya Yayıncılık, İstanbul:
- KİENITIZ, Friedrich Karl (1986). "Osmanlılardan Önceki Anadolu Türklerinin Politik ve Kültür Bakımından Dünya Tarihindeki Önemi", *Belleten*, C. L, Sayı VİC, Ankara:
- KOCA, Salim (1996). "Türkiye Selçuklularında Ekonomik Politika", *Erdem (Atatürk Kültür Merkezi Dergisi)*, C. VIII, Sayı XXIII, Ankara:
- KOCA, Salim (1997). *Sultan I. İzzeddin Keykavus (1211-1220)*, TTK. Yayınları, Ankara:
- KOCA, Salim (2002). "Türkiye Selçuklu Sultanlarının İzledikleri Ekonomik Politikalar", *Türkler*, C. VII, Ankara:
- KOMİSYON (1988). *Türkçe Sözlük*, TDK. Yayınları, C. 2, Ankara:
- KONYALI, İ. Hakkı (1964). *Âbideleri ve kitabeleri ile Konya Tarihi*, Yeni Kitap Basımevi, İstanbul:
- KONYALI, İbrahim Hakkı (1946). *Alanya (Alaiye)*, Ayaydın Yayınları, İstanbul:
- KONYALI, İbrahim Hakkı (1975). *Abideleri ve Kitabeleri ile Niğde Aksaray Tarihi (ve Ortaköy Tarihi)*, C. III, Fatih Yayınevi Matbaası, İstanbul:
- KÖPRÜLÜ, M. Fuat (1331). "Anadolu'da Türk Medeniyeti", *Milli Tettebbular Mecmuası*, Sayı V, İstanbul:
- KÖPRÜLÜ, M. Fuat (1942). "Ribat", *Vakıflar Dergisi*, Sayı II, Ankara:
- KÖPRÜLÜ, M. Fuat (1981). *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, İstanbul:
- KÖPRÜLÜ, M. Fuat (2002). *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, 3. Baskı, İstanbul:
- KÖYMEN, M. Altay (1977). "Türklerin Anadolu'da Denize İlk Ulaşmaları ve Türk Dehasının Jeopolitikten Faydalanarak Medeniyet Kurmada Gösterdiği Üstünlük II", *Milli Kültür*, C. I, Sayı IV, Ankara:
- KÖYMEN, M. Altay (1986). "Türkiye Selçukluları Devletinin Ekonomik Politikası", *Belleten*, C. L, Sayı CIIC, Ankara:
- KÖYMEN, M. Altay (1990). "Selçuklularda Devlet: III., Tarihi ve Siyasi Bakımlardan", *Belleten*, C. LIV, Sayı CCIX, Ankara:
- KÖYMEN, M. Altay (1993). "Türkiye Selçukluları Tarihine Dair Yeni Bir Kaynak: el- Veledü's-Şefik", *Belgeler*, Türk Tarih Belgeleri Dergisi, C. XV, Sayı XIX, TTK. Yayınları, Ankara:
- KÖYMEN, Mehmet Altay (1979). "Selçukluların Kendilerine Mahsus İktisadi Siyasetleri Var mıydı?", *Milli Kültür*, C. I, Sayı XIII, Ankara:
- KUCUR, Sadi, (1993). *Tokat ve Amasya'da Selçuklu ve Beylikler Devri Vakıfları (Vakfiyelere Göre)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- KUNTER, Halil Baki (1938). "Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd", *Vakıflar Dergisi*, Sayı I, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara:
- KUNTER, Halil Baki (1942). "Kitabelerimiz I", *Vakıflar Dergisi*, Sayı II, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara:
- KUŞÇU, Dudu Erdem (2002). "Türkiye Selçuklularında Ordu ve Donanma", *Türkler*, C. VII, Ankara:
- LEVÇENKO, M. N. (1999). *Kuruluşundan Yıkılışına Kadar Bizans Tarihi*, (Çev. Maide Selen), İstanbul:
- MARÇAİS, G. (1997). "Ribat", *İA. C. VII*, Eskişehir:
- MAZAHERİ, Ali (1972). *Ortaçağda Müslümanların Yaşayışları*, (çev. Bahriye Üçok), İstanbul:
- MEHMET NEŞRİ (1995). *Kitab-ı Cihan-nümâ (Neşri Tarihi)*, C. I, (Haz. Faik Reşit Unat- M. Altay Köymen) TTK. Yayınları, Ankara:
- MERÇİL, Erdoğan (1999). "Selçuklularda Emir-i Dâd Müessesesi", *Belleten*, C. LIX, Sayı CCXXIV, Ankara:
- MERÇİL, Erdoğan (2000). *Türkiye Selçuklularında Meslekler*, TTK. Basımevi, Ankara:
- MERÇİL, Erdoğan (2015). *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul:
- MEVLÂNA Celale'd-Din-i Rûmî (2000). *Mektuplar*, (çev. Abdülbaki Gölpınarlı), İnkılâp Kitabevi, İstanbul:
- MEVLÂNA Celale'd-Din-i Rumî (2001). *Fih-i Mâ-fih*, (çev. Ahmet Avni Konuk, Haz. Selçuk Eraydın), İstanbul:
- MEVLÂNA Celale'd-Din-i Rumî (2001). *Mesnevi*, C. VI, (çev. Veled İzbudak, Gözden geçiren, Abdülbaki Gölpınarlı), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul:

- MÜNECCİMBAŞI Ahmed b. Lütfullah (1869). *Sahaifü'l-Ahbar ve Vekaiü'l-Asar*, Matbaa-i Amire, İstanbul:
- MÜNECCİMBAŞI Ahmed b. Lütfullah (2000). *Câmiu'd-Düvel : Selçuklular Tarihi*, C. II , (Haz. Ali Öngül), Akademi Kitabevi , İzmir:
- NASIR-I Hüsvrev (1967). *Sefername*, (çev. Abdülvehab Tarzi), MEB. Yayınları, İstanbul:
- Nizamü'l-Mülk, Hasan b. Ali b. İshak Tusî (1998). *Siyasetnâme (Siyerü'l-Mülük)*, (çev. Zafer Bayburtlugil), İstanbul:
- OCAK, Ahmet Yaşar (1978). "Emirci Sultan Zaviyesi XIII. Yüzyılın İlk Yarısında Anadolu (Bozok) da Bir Babai Şeyhi: Şerefü'd-Din İsmail b. Muhammed", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi (İÜEF) Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı IX, İstanbul:
- OCAK, Ahmet Yaşar -Faruki, S. (1997). "Zaviye", *İA. C. XIII*, Eskişehir:
- OGAN, A. Zeki Velidi (1981). *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul:
- OGAN, Zeki Velidi (1931). " Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadi Vaziyeti", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, C. I, İstanbul:
- ORAL, M. Zeki (1962). "Aksaray'ın Tarihi Önemi ve Vakıfları", *Vakıflar Dergisi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Sayı V, Ankara:
- ORHONLU, Cengiz (1990). *Osmanlı İmparatorluğunda Derbent Teşkilatı*, İstanbul:
- OSTROGORSKY, George (1991). *Bizans Devleti Tarihi*, TTK. Yayınları, Ankara:
- ÖNDER, Mehmet (1988). "Seydişehir'de Seyyid Harun Külliyesi, Vakıfları ve Bânisi", *Vakıflar Dergisi*, Sayı XX, Ankara.
- ÖNGÜL, Ali (2014). *Selçuklular Tarihi -2, Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, Çamlıca Basın Yayın, İstanbul:
- ÖNGÜL, Ali (2015). "Mengücekler", *Tarih Tarih Dergisi*, C. I, Sayı I, Ankara:
- ÖZAYDIN, Abdülkerim (1993). "Danişmendliler", *TDVİA. C. VIII*, İstanbul:
- ÖZAYDIN, Abdülkerim (1994). "Saltuklular", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. VIII, Konya:
- ÖZAYDIN, Abdülkerim (1994). "Danişmendliler", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. C. VIII, Konya:
- ÖZAYDIN, Abdülkerim (2002). "Kılıç Arslan II", *TDVİA. C. XXV*, İstanbul:
- ÖZERGİN, M. Kemal (1963). "Anadolu'da Selçuklu Kervansarayları", *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, C. XV, Sayı XX, İstanbul:
- PEGOLOTTI, Francesco Balducci (1970). *La Pratica Della Mercatura*, (Yay. Allan Evans), Newyork:
- POLAT, M. Said (1997). *Moğol İstilasına Kadar Türkiye Selçukluları'nda İctimai ve İktisadi Hayat*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul:
- Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- QUENTİN, Simon de Saint (2006). *Bir Keşif'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245 - 1248*, Daktav Yayınları, İstanbul:
- RASONYI, L. (1996). *Tarihte Türklük*, Ankara:
- RUBRUK, Wilhelm Von (2001). *Moğolların Büyük Hanına Seyahat (1253-1255)*, (çev. Ergin Ayan), İstanbul:
- SAKAOĞLU, Necdet (1971). *Türk Anadolu'da Mengücek Oğulları*, İstanbul:
- SARRE, Friedrich (1998). *Küçük Asya Seyahati (1895 Yazı)*, (çev. Dara Çolakoglu), İstanbul:
- SEVİM, Ali (2002). "Keyhüsrev I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*, C. XXV, Ankara:
- SEVİM, Ali (2002). "Keyhüsrev II", *TDVİA. C. XXV*, Ankara:
- SEVİM, Ali (2002). "Keyhüsrev III", *TDVİA. C. XXV*, Ankara:
- SOLMAZ, Sefer (2002). "Danişmendliler", *Türkler*, C. VI, Ankara:
- STRANGE, G. Le (1966). *The Lands Of the Eastern Caliphate*, London:
- SÜMER, Faruk (1969). "Anadolu'da Moğollar", *Selçuk Araştırmalar Dergisi*, Sayı I, Ankara:
- SÜMER, Faruk (1984). "Anadolu'daki Türk Halçılık Tarihine Dair En Eski Bilgiler", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı XXXII, İstanbul:
- SÜMER, Faruk (1985). "Memlük Sultanı Bey Pars'ın 1277 Yılındaki Anadolu Seferine Dair Kadı Muhyiddin İbn Abdü'z-Zahir'in Risalesinin Tercümesi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı XXXVII, İstanbul:
- SÜMER, Faruk (1986). "Ahlak Şehri ve Ahlatşahlar", *Belleten*, C. L, Sayı CIIIC, Ankara:
- SÜMER, Faruk (1990). *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, Ankara:
- SÜMER, Faruk (1993). "Selçuklular Devrinde Ticaret", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı LXXXIII, İstanbul:
- SÜMER, Faruk (1993). "Selçuklular Devrinde Ticaret", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı LXXXIII, İstanbul:
- SÜMER, Faruk (1997). "Mengücekler", *İA. C. VII*, Eskişehir:
- ŞEKER, Mehmet (1990). "İbn Batuta'ya Göre Anadolu'nun Sosyal ve İktisadi Hayatı", *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisadi Tarihi Kongresi (21-25 Mayıs İstanbul) Bildirileri*, Ankara:
- ŞEMSEDDİN Sami (1985). *Kâmus-ı Türki-Büyük Türkçe Lügat* (edt: Mertol Tulum), Tercüman Gazetesi Yayınları, C. 2, İstanbul:
- ŞEŞEN, Ramazan (1987). *Selahaddin Eyyubi ve Devleti*, İstanbul:
- Şeyh Evhadü'd-Din Hamid el-Kirmanî (1994). *Menakıb-ı Şeyh Evhadü'd-Din Hamid el-Kirmanî*, (Haz. Fahrettin Coşkuner) AÜDTCF. Ankara:
- TABAKOĞLU, Ahmet (2000). *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul:
- TANERİ, Aydın (1977). *Türkiye Selçukluları Kültür Hayatı (Menakıbü'l-Arifin'e Göre)*, Konya:
- TEKİNDACI, Şehabeddin (1971). "Silifke", *İ.Ü. Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı II, İstanbul:
- TEMİR, Ahmet (1989). *Karsşehir Emiri Cacaoğlu Nur el-Din'in 1272 Tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi*, TTK. Yayınları, Ankara:
- TOGAN, A. Zeki Velidi (1955). "Reşideddin'in Mektuplarında Anadolu'nun İktisadi ve Medeni Hayatına Ait Kayıtlar", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. XV, No: 1-4, İstanbul:
- TURAN Osman (1952). "Selçuklu Türkiyesi'nde Faizle Para İnkırazına Dair Hukuki Bir Vesika", *Belleten*, C. XVI, Sayı LXII, Ankara:
- TURAN, Osman (1946). "Selçuklu Kervansarayları" *Belleten*, C. X, Sayı XXXIX, Ankara:
- TURAN, Osman (1947). "Selçuklu Devri Vakfiyeleri I, Şemseddin Altun-Aba Vakfiyesi ve Hayatı", *Belleten*, C. XI, Sayı XXXII, Ankara:
- TURAN, Osman (1947). "Selçuklu Devri Vakfiyeleri II, Mübarizeddin Ertokuş Vakfiyesi", *Belleten*, C. XI, Sayı XXXIII, Ankara:
- TURAN, Osman (1947). "Türkiye Selçuklularında Toprak Hukuku", *Belleten*, C. XII, Sayı III, Ankara:
- TURAN, Osman (1948). "Selçuklu Devri Vakfiyeleri III , Celaeddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri", *Belleten*, C. XXII, Sayı XXXV, Ankara:
- TURAN, Osman (1950-1955) "II. İzzeddin Keykavüs'e Ait Bir Temlik-nâme", *Zeki Velidi Togan Armağanı*, İstanbul:
- TURAN, Osman (1984). *İstanbul'un Fethinden Önce Yazılan Tarihi Takvimler*, TTK. Yayınları, Ankara:
- TURAN, Osman (1993). "Selçuklular Zamanına Sivas Şehri", *Selçuklular ve İslamiyet*, İstanbul:
- TURAN, Osman (1997). "Keykavus I", *İA. C. VI*, Eskişehir:
- TURAN, Osman (1997). "Kılıç Arslan II", *İA. C. VI*, Eskişehir:
- TURAN, Osman (1997). "Keyhüsrev I", *İA. C. VI*, Eskişehir:
- TURAN, Osman (1997). "Keyhüsrev I", *İA. C. VI*, Eskişehir:
- TURAN, Osman (1997). "Keyhüsrev II", *İA. C. VI*, Eskişehir:
- TURAN, Osman (1997). "Keykavus I", *İA. C. VI*, Eskişehir:
- TURAN, Osman (1997). "Keykubad I", *İA. C. VI*, Eskişehir:
- TURAN, Osman (1997). "Kılıç Arslan I", *İA. C. VI*, Eskişehir:
- TURAN, Osman (1997). "Kılıç Arslan II", *İA. C. VI*, Eskişehir:

- TURAN, Osman (1997). "Süleyman Şah I", İA. C.XI. Eskişehir:
- TURAN, Osman (1997). "Süleyman Şah II", İA, C. XII, Eskişehir:
- TURAN, Osman (2004). *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul:
- TURAN, Osman (2014). *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar Metin, Tercüme ve Araştırmalar*, TTK. Yayınları, Ankara:
- TURAN, Osman (2015) "Ortaçağlarda Türkiye Kıbrıs Münasebetleri", *Selçuklular ve İslamiyet*, İstanbul:
- TURAN, Osman (2015). *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, Ötüken yayınları, İstanbul:
- TURAN, Osman (2015). *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul:
- TURAN, Osman (2015). *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Neşriyat, İstanbul:
- TURAN, Şerafettin (1990). Türkiye İtalya İlişkileri I (Selçuklular'dan Bizans'ın Sona Erişine), İstanbul:
- Türk Ansiklopedisi*, (1974). "Kervansaray", MEB Yayınları, C. 21, Ankara:
- ULUÇAY, Çağatay (1946). "Makalât-ı Seyyid Harun", *Belleten*, C. X, Sayı XL, Ankara:
- Urfalı Mateos, (2000). *Urfalı Mateos Vakainamesi (952-1156) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, (Çev. Hırant D. Andriasyan, Notlar Edouard Dulaurer, M. Halil Yinanç) TTK. Yayınları Ankara:
- UYUMAZ, Emine (2001). "Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alaeddin Keykubad Dönemine 1220-1237) Bir Bakış", *Cogito*, Sayı XXIX, İstanbul:
- UYUMAZ, Emine (2003). *Sultan I. Alaeddin Keykubad Devri Selçuklu Tarihi (1220-1237)*, TTK. Yayınları, Ankara:
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı (1928). *Tokat, Niksar, Zile, Turhal, Pazar, Amasya, Vilayet, Kaza ve Nahiyelerdeki Kitabeler I*, İstanbul:
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı (1988). *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal*, TTK. Yayınları, Ankara:
- ÜLKÜTAŞIR, M. Şakir (1949). "Sinop'ta Selçukiler Zamanına Ait Tarihi Eserler", *Türk Tarih Arkeolojya ve etnografya Dergisi*, İstanbul:
- WITTEK, Paul (1944). *Menteşe Beyliği 13-15. Asırda Garbi Küçük Asya Tarihine Ait Tetkik*, (çev. O. Şaik Gökyay), TTK. Yayınları, Ankara:
- WITTEK, Paul (1970). "Bizanslılardan Türklere Geçen Yer Adları", *Selçuk Araştırmaları Dergisi*, C. I, Ankara:
- YAKUBOVSKİ, A. (1954). "İbn Bibi'nin XIII. Asır Başında Anadolu Türklerinin Suğdak, Polovets (Kıpçak) ve Ruslara Karşı Yaptıkları Seferin Hikayesi", (çev. İsmail Kaynak), *Ankara Üniversitesi DTCF. Dergisi*, C. XII, Sayı I-II, Ankara:
- YARDIM, Ali (2002). *İstanbul'un 550. Fetih Yılı İçin Alanya Kitabeleri (Tespit, Tescil, Tasnif ve Değerlendirme)*, İstanbul:
- YAZICI, Tahsin (1997). "Tebrizi", İA. C. XII/II, Eskişehir:
- YİNANÇ, M. Halil (1997). "Danişmendliler", İA. C. III, Eskişehir:
- YİNANÇ, Refet (1982). "Selçuklu Medreselerinden Amasya Hilafet Gazi Medresesi ve Vakıfları", *Vakıflar Dergisi*, Sayı XIV, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara:
- YİNANÇ, Refet (1991). "Sivas Abideleri ve Vakıfları I", *Vakıflar Dergisi*, Sayı XXII, Ankara:
- YİNANÇ, Refet (1994). "Sivas Abideleri ve Vakıfları II", *Vakıflar Dergisi*, Sayı XXIII, Ankara:
- YUVALI, Abdülkadir (1990). "XIII. Yüzyıl Karadeniz Ticareti", *İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, Samsun:
- YUVALI, Abdülkadir (1991). "Selçuklular Döneminde Kıbrıs'ın Anadolu İle Siyasi ve Ticari İlişkileri", *Kıbrıs'ın Dünü-Bugünü Uluslararası Sempozyumu*, Gazi Magosa:
- YÜKSEL, Hasan (1995). "Selçuklular Devrinden Kalma Bir Vefai Zaviyesi (Şeyh Merzuban Zaviyesi)", *Vakıflar Dergisi*, Sayı. XXV, Ankara: